

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПИЛИПЧИК ЯНА ІГОРІВНА _____

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
історії та археології
д. і. н., професор
Надія ТЕМІРОВА

« _____ » _____ 2024 р.

**НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО:
ЖІНКА-ІСТОРИК У МІНЛИВУ ДОБУ**

Спеціальність 032 Історія та археологія
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Керівник:
Надія ТЕМІРОВА, д.і.н., проф.
кафедри історії та археології

Оцінка: _____ / _____ / _____

Голова ЕК:

Олексій СТРУКЕВИЧ, д. і. н., проф.

Вінниця – 2024

Пилипчик Я. І. Наталія Полонська-Василенко: жінка-історик у мінливу добу. Спеціальність 032 «Історія та археологія», освітня програма «Публічна історія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У магістерській роботі досліджено постать видатної української історикині Наталії Полонської-Василенко. Проаналізовано життєвий шлях дослідниці у контексті визначення впливу зовнішніх та внутрішніх факторів ХХ століття на розвиток української історичної науки. Увага автора зосереджена на вивченні біографії, праць, які були створені в честь Полонської-Василенко, та безпосередньо праці самої науковиці.

Ключові слова: Наталія Полонська-Василенко, українська діаспора, науковий внесок, українська культура.

80 с., 2 дод. 50 джерел.

Pilipchuk Y. I. Nataliia Polonska-Vasylenko: A Woman Historian in a Changing Era. Specialization 032 "History and Archaeology", Educational Program "Public History". Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

This master's thesis explores the figure of the prominent Ukrainian historian Natalia Polonska-Vasylenko. It analyzes the scholar's life journey in the context of determining the impact of both external and internal factors of the 20th century on the development of Ukrainian historical science. The author's focus is on studying Polonska-Vasylenko's biography, the works created in her honor, and the works of the scholar herself.

Keywords: Natalia Polonska-Vasylenko, Ukrainian diaspora, scientific contribution, Ukrainian culture.

80 p., 2 appendix, 50 sources.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1 Досягнення у науковому опрацюванні постаті Н. Полонської-Василенко	7
1.2 Огляд джерел.....	15
1.3 Методологічні засади дослідження.....	23
РОЗДІЛ 2 ТВОРЧА БІОГРАФІЯ Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО	
2.1 Формування професійного історика	27
2.2 «Друге дихання» в еміграції.....	33
РОЗДІЛ 3 ВНЕСОК Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО У ПОСТУП ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	43
3.1 Вивчення історії Запоріжжя та Півдня України	43
3.2 Дослідження історії церкви	47
3.3 Узагальнення української історії	52
3.4 Історіографічні дослідження.....	60
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко є однією з ключових постатей в історії України, а її вплив на розвиток історичної науки становить значний науковий інтерес. Її багатогранна діяльність як історикині, археологині, викладачки та організаторки низки академічних об'єднань в еміграції залишила глибокий слід у розвитку української історіографії. Дослідження її діяльності є важливим для розуміння причин і наслідків соціального, наукового та політичного життя дослідників Радянської доби. Аналіз її праць і біографії дозволяє відтворити цілісну картину життя жінки-науковиці у складному контексті ХХ століття. Так як спадщина Полонської-Василенко залишається недостатньо вивченою, особливо в контексті гендерного питання минулого століття, тому є необхідність комплексного аналізу наукової спадщини історикині, її методологічних підходів, громадської діяльності та внеску в збереженні української історичної пам'яті в умовах патріархального суспільства. Вона відкривала шлях для жінок у науці, почала формувати свої зацікавлення та погляди у історичній науці, через що здобувала повагу серед колег та учнів, а також успішно доладала виклики, з якими стикалась. Результатом важкої роботи та формуванню поглядів стало дослідження історії України, зокрема Запорізької Січі, археології та історії Києва, зберігши для науки унікальні документи, які були знищені під час воєн та революцій. Саме завдяки Полонській-Василенко було створено Українське Історичне Товариство, за її підтримки до товариства приєдналися професор Курінний та професор Міллер, Наталія Дмитрівна слухно вказувала і давала поради з різних питань, активно захищала, а також своїм авторитетом і працею сприяла росту товариства, згодом ставши заступником голови УІТ. Створення головної бібліотеки, де зосереджувалась світова література про Україну також є заслугою Полонської-Василенко, у 1945 році в Аугсбурзі був заснований Музей-Архів Української Вільної Академії наук, де історикиня була дійсним

членом. Її внесок в просвітницькій роботі, яка була спрямована на зміцнення української ідентичності та усвідомлення важливості збереження культурної спадщини в українській діаспорі є актуальним питанням для подальших досліджень сучасних дослідників як в Україні, так і закордоном. Полонська-Василенко цікавилась релігією та доводила, що прагнення до церковної автокефалії було невіддільним від національно-визвольного руху українців. Вона аналізувала події XX століття, коли ідея автокефалії отримала новий імпульс під час Української революції 1917–1921 років. У цей період боротьба за УАПЦ стала символом боротьби за державність. Однак історикиня зазначає, що цей процес відбувався в умовах серйозних політичних перешкод і репресій з боку радянської влади. Особливу цінність спадщини Полонської-Василенко становить її евристична діяльність. В умовах втрат архівних фондів дослідниця зберегла зміст багатьох історичних джерел у своїх працях, що надає їм статусу своєрідного першоджерела. Завдяки цьому її праці є незамінним ресурсом для вивчення історії Південної України, а також для аналізу історіографічного процесу. Біографія науковиці відображає складні суспільно-політичні зміни XX ст., що дозволяє краще зрозуміти тогочасну інтелектуальну та культурну картину світу.

Об'єктом дослідження виступає постать Н. Д. Полонської-Василенко, а **предметом** – її науковий доробок, біографія та взаємодія з іншими представниками української наукової еліти.

Метою магістерської роботи є визначення внеску Н.Полонської-Василенко у розвиток української історичної науки, зокрема в умовах еміграції. Задля її реалізації необхідно розв'язати такі **дослідницькі завдання**:

- опрацювати наукову літературу та джерела,
- окреслити методологічну основу роботи;
- дослідити середовище, в якому формувалася майбутня науковиця,

- простежити її професійний розвиток, вивчити причини та наслідки її еміграції,
- проаналізувати наукові праці Полонської-Василенко в контексті розвитку української історичної науки,
- відстежити співпрацю науковиці з представниками української діаспори,
- вивчити роль Н. Полонської-Василенко у збереженні української історичної спадщини в умовах радянської доби та еміграції,
- дослідити гендерний аспект історичної науки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють роки життя Н.полонської-Василенко – 1884–1973, а також період 1963–2009 рр., пов’язаний зі створенням досліджень про її наукову діяльність.

Географічні межі включають Україну, яка була батьківщиною історикині та основним об’єктом її наукового інтересу, а також Німеччину, США та Канаду, де мешкали й працювали науковці, які співпрацювали з нею або вивчали її діяльність.

Наукова новизна дослідження полягає у цілісному осмисленні наукової діяльності Н.Д. Полонської-Василенко, з акцентом на гендерний, соціальний та політичний контексти її життя і творчості.

Науково-практична значущість дослідження полягає у можливості популяризації праць Полонської-Василенко в сучасному суспільстві, написанні нових наукових праць, а також у зацікавленні молоді для вивчення української історіографії.

Апробація результатів дослідження здійснено у виступах на молодіжних наукових конференціях, серед яких Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна у світовому історичному просторі» (Маріуполь, 2021); V Міжнародна наукова конференція студентів і молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні» (Вінниця, 2023).

За темою кваліфікаційної роботи здійснено дві публікації у «Віснику студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса»: «Наталя Полонська-Василенко: становлення особистості нової генерації» та «Вплив Наталії Полонської-Василенко на українську інтелектуальну діаспору».

Структура кваліфікаційної роботи визначена метою та завданням дослідження і включає вступ, три розділи, дев'ять підрозділів, висновки, список джерел і літератури, додатки. Її загальний обсяг становить 80 сторінок, з яких на основну частину припадає 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Досягнення у науковому вивченні постаті Н. Полонської-Василенко

Аналіз життєвого шляху Наталії Полонської-Василенко проходив два основних етапи: у другій половині ХХ століття ця тема висвітлювалась переважно дослідниками української діаспори, а наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття – в Україні з'явилися спеціалізовані дослідження, присвячені її біографії та науковій діяльності. Серед представників діаспори слід відзначити Л. Винара, О. Оглоблина та О. Омельченка, які безпосередньо співпрацювали з Полонською-Василенко і аналізували її доробок [27, 28, 7]. В Україні інтерес до дослідниці з'явився у 1990-х роках. Значний внесок у вивчення її біографії зробив І. Верба, зокрема, він зосередився на детальному аналізі її життя та діяльності. Інші вчені, як Н. Швайба, О. Ясь, К. Кобченко досліджували окремі аспекти її творчості.

Попри зростаючу увагу до постаті Наталії Полонської-Василенко, її внесок у розвиток української історичної науки ще недостатньо вивчений. Зокрема, актуальною залишається потреба у комплексному дослідженні її наукового доробку та його значення в контексті гендерних досліджень.

Однією із перших серйозних оглядів на постать Наталії Полонської-Василенко стала стаття Олександра Оглоблина, опублікована 1963 року в «Наукових Записках Українського Вільного Університету» під назвою «Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко», яка була присвячена 80-річчю історикіні, що також стало однією із перших оглядових робіт в еміграційному середовищі [27]. У статті розглянуті основні етапи життя та наукової діяльності Полонської-Василенко, приділено особливу увагу внеску науковиці в історіографію, зокрема в дослідженні України. Автор підкреслив, як Наталя

Дмитрівна стала однією з провідних науковців серед українських емігрантів після 1945 року, працюючи в умовах політичної та наукової ізоляції. Стаття також охоплює її роль у формуванні національної історичної науки в умовах радянської тоталітарної системи та важливість її праць для української діаспори в поствоєнний період.

Оглоблин не лише підкреслює наукові досягнення Полонської-Василенко, але й наголошує на її принциповій позиції щодо наукової незалежності, здатності залишатися вірною своїм переконанням навіть у найскладніших умовах. Він висловлює захоплення її здатністю працювати в умовах еміграції, коли науковці часто залишаються без достатнього матеріального та інституційного забезпечення. Окремо оглядова стаття зупиняється на двох основних її роботах – «Української Академії Наук» [43; 44] та «Історії України» [33; 34], які стали важливими науковими внесками у розбудову української історіографії.

Стаття Олександра Оглоблина «Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко» поклала початок у вивченні історії української науки, зокрема в еміграції. Вона відзначається глибоким аналізом наукової діяльності Полонської-Василенко, її ролі в розвитку української історіографії та культурної спадщини. Однак, обмеження політичного контексту та обмежена увага до її діяльності в еміграції не дають можливості побачити повну картину життя і праці цієї великої наукової постаті. Незважаючи на ці обмеження, стаття є важливим джерелом для дослідження життєвого шляху Наталії Полонської-Василенко і її внеску в українську науку та культуру.

У 1969 році була опублікована стаття Василя Омельченка «Наталія Полонська-Василенко» в журналі «Український Історик», яка була присвячена історичині з нагоди 85-ої річниці з дня народження та 60-ої річниці її науково-академічної діяльності, що надала публікації особливої значущості [28].

У своїй статті Омельченко аналізує ключові етапи життєвого шляху Полонської-Василенко, звертаючи особливу увагу на її наукову та академічну

діяльність, що розпочалася ще в Україні, а продовжилася в еміграції. Омельченко підкреслює великий внесок науковиці в розвиток української історіографії та дослідження історії України в умовах радянського режиму та еміграції. Автор описує різноманітні аспекти наукової діяльності Полонської-Василенко: від її роботи в Українській академії наук до написання численних праць з історії України, зокрема її знаменитої «Української Академії Наук» [43; 44], яка стала важливою віхою в українському науковому світі. Омельченко зазначає, що її наукові дослідження стали основою для розуміння національної ідентичності українців, зокрема в умовах тоталітарного режиму та еміграції.

Омельченко демонструє глибоке знання не тільки біографії Полонської-Василенко, але й її наукової спадщини. Це дозволяє краще зрозуміти значення її праць для історіографії та науки в цілому.

Стаття є важливою в контексті методологічного підходу Полонської-Василенко до історії, який поєднував аналіз джерел і розробку нових наукових інструментів для вивчення історії України. Омельченко детально висвітлює ці моменти, що є важливим аспектом для розуміння її наукових досягнень. Омельченко дає об'єктивну оцінку як науковим досягненням Полонської-Василенко, так і труднощам, з якими вона стикалася в еміграції.

Враховуючи час написання статті, Омельченко дещо обережно ставиться до аналізу політичних аспектів, що могли вплинути на діяльність Полонської-Василенко, а саме на її ставлення до радянської влади та українського національного руху в умовах еміграції. Це обмежує розкриття повної картини її політичних поглядів.

У першу річницю її смерті Українська Вільна Академія Наук випустила книгу «Наталія Полонська», автором якої стала Іраїда Герус-Тарнавецька [10]. Дана робота була створена для увіковічення імені науковиці, адже на думку авторки Полонська-Василенко цього заслуговувала. Саме видання Іраїди описує невеликим і скоромним. Але ця книга є важливим джерелом для вивчення постаті Наталії Полонської-Василенко, адже описує як її життєвий,

так і творчий шлях. Видання описує внески, які Полонська внесла в українську історіографію та розвиток українського академічного життя незважаючи на тиск тоталітарного режиму, політичних переслідувань та еміграції.

У книзі детально досліджена біографія Наталії Полонської-Василенко від її дитячих років, через наукову діяльність в Україні, до періоду еміграції в Західному світі. Розпочинається книга з опису, в яких умовах народилась та зростала історикиня, що отримала освіту у Фундукліївській жіночій гімназії, а після її закінчення вступила на Історико-Філологічний Факультет Вищих Жіночих Курсів. Описується педагогічна діяльність Наталії Дмитрівни у київських гімназіях та вищих учбових установах [10, с. 6-7]. З 1915 року Полонська Наталія розпочинає свій шлях першопочатківця, а саме стала першою українською жінкою здобувши доцентуру Кафедри історії Університету Святого Володимира з дорученням читати обов'язковий курс археології та завідувати університетським Археографічним Музеєм. Через 5 років науковиця отримала популярність у академічному колі, адже отримувала пропозиції на роботу від різних країн, але тут ми можемо простежити, що Наталія Дмитрівна залишалась вірною лише Україні, незважаючи на початок реформ та важких часів [10, с. 7-11].

В період еміграції можливо простежити опис Наталії Полонської-Василенко, як незламної жінки, розглянути як вона не зупиняла свою педагогічно-дидактичну діяльність, як досягла посади декана та як сприяла заснуванню академічних установ, що мало велике значення для збереження української національної ідентичності [10, с. 13-16].

Видання є важливим для глибокого та всебічного дослідження постаті. Тут вдало поєднуються як біографічний підхід так і науковий аналіз, що висвітлюють особисті та професійні аспекти історикині. Розкриває повну картину життя, наукової діяльності та боротьби за українську національну ідентичність, але деякі наукові досягнення та праці були розглянуті більш поверхнево. Також книга виступає науковим джерелом для висвітлення

діяльності Наталії Дмитрівни в контексті української історіографії і науки, описуючи досягнення та внесок Полонської-Василенко у розвиток історичної науки та національної історичної традиції. Монографія відчиняє нові межі для дослідження національної історії та проблем еміграції.

На 10 річницю смерті Наталії Дмитрівни Любомир Винар опублікував статтю «Матеріали до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко» у журналі «Український Історик 1983 року [8]. Любомир підготував ґрунтовну біографічну працю, щоб вшанувати пам'ять видатної історикині. Метою ставив висвітлити наступні питання: 1. Джерела, які доступні для вивчення біографії Наталії Дмитрівни, 2. Особистий досвід співпраці з професоркою 3. Листування дослідниці [8, с. 55].

Для свого дослідження Винар застосував біографічні джерела та матеріали, що дозволило краще вивчити біографію історикині, а також систематизував матеріали задля більшого розуміння становлення, наукової кар'єри та академічного шляху Полонської-Василенко. Глибоко аналізує етапи та шлях навчання, початкової наукової роботи, а також звертає увагу на основні моменти у формуванні її поглядів і наукових принципів. Зосереджується автор і на політичних умовах, в яких опинилась науковиця, адже вони безпосередньо впливали на її як наукове так і кар'єрне зростання.

Стаття містить значну кількість нових біографічних матеріалів, таких як листи, спогади, архівні документи, що відкрили доступ до подальшого вивчення та розуміння постаті [8, с. 62-73].

Після здобуття Україною незалежності з'явилися численні статті та монографії, присвячені Н. Полонській-Василенко. Багато дослідників її життя та творчості особливо акцентують увагу на праці «Українська Академія Наук (Нарис історії)», що стала важливим внеском в історію української наукової установи. Ця книга згадується в численних статтях сучасних істориків, де дається загальна характеристика роботи та аналізуються її окремі аспекти. Проте, повне та ґрунтовне дослідження цієї праці, залишається актуальним

завданням для майбутніх науковців [14]. Ця книга, по суті, є не лише науковим розглядом історії української академічної установи, але й носієм глибинної культурно-історичної пам'яті, яка має бути більш ретельно досліджена та проаналізована сучасними істориками у контексті зміни політичних режимів та історичних реалій. Історикиня залишила у спадщину не лише дискусійні питання, а й підґрунтя у вигляді джерельної бази та архівних матеріалів.

Стаття Сергія Пивовара «Наталія Полонська-Василенко», що є частиною збірника «Українки в історії» (2004) [1], докладно розглядає життєвий шлях і науковий спадок Наталії Полонської-Василенко, аналізуючи її вклад у розвиток української історіографії та національної науки. Стаття охоплює основні етапи життя та діяльності Наталії Полонської-Василенко, зокрема її членство у Науковому товаристві ім. Шевченка, Української вільної Академії Наук, Міжнародної Академії наук у Парижі, її праці та дослідження в історії [1, с.69-70]. Пивовар розглядає діяльність Полонської-Василенко як історикині, науковиці, а також її внесок у збереження національної ідентичності в умовах складних історичних обставин, таких як еміграція та війни. Крім того, автор особливо підкреслює важливість робіт Полонської-Василенко з історії та розвитку історіографії, відзначаючи, що вона не лише була свідком великих історичних змін, а й активно впливала на їх інтерпретацію. Пивовар також розглядає наукові інтереси Полонської-Василенко, її дослідження, присвячені українському національному відродженню, а також її інтелектуальні пошуки та методологічні принципи.

Стаття Пивовара виділяється своєю уважністю до деталей життя та творчості Наталії Полонської-Василенко. Автор не лише описує основні етапи її життєвого шляху, але й робить глибокий аналіз її наукових праць, розкриваючи методологічні та теоретичні основи її досліджень. Це дозволяє зрозуміти, як саме Полонська-Василенко сформулювала свої погляди на історію та науку, а також яким чином вона поєднувала наукову діяльність із суспільною.

Сергій Пивовар підходить до аналізу діяльності Полонської-Василенко з кількох ракурсів, включаючи її наукову діяльність, суспільно-політичну позицію, а також взаємодію з іншими українськими діячами та інтелектуалами. Цей дозволяє побачити постать Наталії Дмитрівни не лише як науковицю, але й як активну учасницю культурного та політичного життя.

Автор не лише описує факти з біографії Полонської-Василенко, але й аналізує джерела, на яких ґрунтується її науковий спадок, звертаючи увагу на важливість інтерпретації цих джерел у контексті складних історичних умов. Це особливо важливо для розуміння роботи істориків в умовах еміграції, коли доступ до документів та джерел був обмежений.

Пивовар правильно наголошує на тому, що Наталія Дмитрівна була не лише науковицею, а й патріоткою, яка мала свій особливий погляд на розвиток української культури та науки. Вона розглядала свою роботу як місію, спрямовану на збереження національної пам'яті та культурної спадщини, що дає ще більше розуміння її праці [1, с. 71].

У 2009 році вийшла збірка праць під назвою «Покликання» на пошану професора Юрія Мицика за редакторства П. Соханя, де також не оминули постать Наталії Полонської-Василенко. Надія Швайба опублікувала свої матеріали «Наталія Полонська-Василенко: від дослідника Новоросії до історика Південної України» [48], досліджуючи проблеми жіночого покликання та ролі жінки в культурному та науковому контексті України, аналізує місце жінки у цьому середовищі та робить акцент на визначенні жінки як особистості та як творця. Сама книга висвітлює багатогранність жіночих постатей через призму історичних етапів та культурних підходів.

У статті Надія Швайба глибоко проаналізувала життєвий шлях науковиці. Авторка ретельно розглянула феномен жіночого покликання через соціальні, психологічні та культурні аспекти, спираючись на теоретичний матеріал. Особливу увагу приділено інтелектуальному та творчому потенціалу Наталії Полонської-Василенко захоплюючи її біографію як науковиці, так і

громадської діячки. Завдяки цій роботі ми можемо простежити шлях жінки у науковому житті того часу. Аналізуючи соціокультурний контекст, в якому знаходились жінки ХХ століття, авторка вдало поєднує теоретичний аналіз з практичним прикладом через постать Наталії Дмитрівни, підкреслюючи покликання та жагу до наукового знання історикині. Значну частину статті авторка описує життя Полонської-Василенко до еміграції, детально виокремлюючи посади, які змінювала історикиня, додаючи власні коментарі. Слушно Надія Швайба звернула увагу, як Наталія Дмитрівна аналізувала актуалізовані колись джерела, але з іншого ракурсу, що дозволяє оцінити бажання історикині освічувати, здавалося б, вже опрацьовану інформацію [48, с.462-464]. Дослідження відноситься до гендерної тематики, що відкриває багато дискусійних питань, але також може стати орієнтиром для жінок, які прагнуть знайти своє місце у суспільстві та реалізувати свій потенціал.

Дослідження постаті Наталії Полонської-Василенко за останні десятиліття пройшли кілька важливих етапів розвитку. Від перших оглядових статей еміграційних авторів до сучасних глибоких аналітичних досліджень, які охоплюють різні аспекти її життя та наукової діяльності. Завдяки цим роботам, зараз можливо отримати багато джерел та матеріалів для кращого вивчення постаті, тому що ще є багато аспектів її діяльності, які потребують подальшого вивчення, зокрема в контексті гендерних досліджень та сучасної інтерпретації її внеску у розвиток української історіографії. Останні дослідження, що акцентують увагу на її методології, а також на політичних та культурних аспектах її праці, свідчать про постійно зростаючий інтерес до її спадщини, що викликає нові дискусійні питання та теми для досліджень.

1.2 Огляд джерел

До магістерського дослідження залучено писемні та візуальні історичні джерела. Серед писемних виокремлюються праці Н. Полонської-Василенко, джерела особового походження, матеріали наукових об'єднань.

До джерел особового походження входять «Спогади» Наталії Полонської-Василенко [20; 39; 40] – це автобіографічна праця, яка є цінним джерелом для дослідження інтелектуального та суспільного життя української наукової спільноти першої половини ХХ століття, що не лише знайомить із біографією історикині, а й пояснює процеси, які відбувались в українському суспільстві та науковому середовищі того часу. «Спогади» містять суб'єктивні оцінки та рефлексії авторки, щодо життя, її професії, колег і подій, які впливали на історичну науку. Також Наталія Дмитрівна висловлює своє бачення розвитку української науки, ділиться своїм життєвим досвідом перебування в Україні та еміграції. Спогади авторки мають складну структуру, адже містять не лише факти з її особистого досвіду та роботи в Академії, а й оцінки важливих історичних подій, зокрема тих, які не завжди зафіксовані в офіційних документах. Вони дають змогу побачити події «зсередини», зокрема через спостереження за діяльністю колег і важливими постатями, що супроводжували її в академічному житті [20; 39].

Цінність цих спогадів полягає також у тому, що Наталія Дмитрівна була безпосереднім учасником описуваних подій, науковцем, що працював в епіцентрі історичних змін. Спогади набувають значення джерела «перших рук», адже, попри втрату особистих архівів (зокрема внаслідок евакуації та переїздів), авторка систематично відновлювала свої спогади, додаючи до них особисті рефлексії, аналіз та інтерпретацію. Спогади часто переплітаються з іншими джерелами, інколи потребуючи документального підтвердження, але вони дають унікальну можливість відтворити «живу» картину академічного життя.

До особливо важливих моментів належать спогади про політичний процес 1924 року та події, пов'язані з Добровольчою армією Денікіна. Спогади Н. Д. Полонської-Василенко про ці події стають надзвичайно цінними для реконструкції історії ВУАН, оскільки вони надають конкретну характеристику діям учасників, їхнім мотивам та емоціям у той період. Окрім того, в тексті спогадів органічно поєднуються факти, особисті враження і оцінки, що надає роботі особливу глибину та достовірність, а також дозволяє краще зрозуміти контекст і механізми функціонування Академії в складний період її історії.

Таким чином, «особисті спогади» Н. Д. Полонської-Василенко є важливим джерелом для вивчення не лише історії Української Академії Наук, а й особистості самої авторки. Вони допомагають відновити багато аспектів наукового та культурного життя України в умовах еміграції, а також дають глибше розуміння її ролі в збереженні та розвитку української наукової традиції.

Листування професора Наталії Полонської-Василенко є важливим джерелом первинних матеріалів. У листі від 23 листопада 1968 року вона писала, що в її архіві зберігається близько 200 тек кореспонденції, які включають листи до неї, а також інколи копії її відповідей. Серед них — оригінали листів від таких відомих діячів, як Дорошенко, Крупницький, Борщак, Бучко, митрополит Іларіон, Никанор, Ветухов, Шульгін та інших. Найбільш повна колекція її листів, ймовірно, знаходиться в архіві професора О. Оглоблина, з яким вона підтримувала близькі зв'язки. Листи Наталії Дмитрівни також зберігаються в архівах українських наукових установ, таких як УВУ, УВАН, НТШ, Інститут ім. В. Липинського, та в архівах різних українських науковців і діячів, з якими вона співпрацювала. Після її смерті архів (включно з листуванням і рукописами) було передано до архіву УВАН у Нью-Йорку [20].

Листування Полонської-Василенко в часи еміграції з науковцями на кшталт Агатангела Кримського, митрополитом Іларіоном та Омеляном Пріцаком були використані для дослідження постаті Наталії Дмитрівни.

У електричному доступі існують 5 листів переписки Полонської-Василенко з митрополитом Іларіоном. У першому листі, який визначається датою 21 грудня 1952 року, надісланий з Мюнхену ми можемо проаналізувати як жила героїня та які були відносини між двома постаттями. Полонська-Василенко у своїх листах звертається до митрополита «Ваше Високопреосвященство», а також «Високоповажний Владико!». Лист починається з привітання в честь свята Різдва Христового, де Наталія бажає усього найкращого «Високопреосвященному», хвилювалась за стан його здоров'я, адже давно не отримувала листів від нього. З подальшої розповіді можливо дізнатись які природні умови були у Мюнхені в той час [18]. Також з листування дізнаємося, що у цей час Полонська-Василенко має проблеми зі здоров'ям, у неї був поганий обіг крові, проблеми з венами, що зупиняло її багато працювати. Тут мимоліть згадується робота над «Спогадами», про які зазначалося вище. Важкою темою для неї виявився її зовнішній вигляд, адже навіть своєму приятелю вона не хотіла надсилати фото-картку, через те, що археолог Городцов, після їх зустрічі через 12 років проронив необачну фразу про її зовнішність [18].

Листування Наталії Полонської-Василенко з митрополитом Іларіоном (Огієнком) є важливим джерелом для дослідження як особистої біографії науковиці, так і її поглядів на ключові соціальні, релігійні та наукові питання еміграції. Це листування дозволяє глибше зрозуміти її внутрішній світ, моральні орієнтири, а також її роль у науковому та культурному житті української діаспори.

Для вивчення постаті Наталії Полонської-Василенко та її діяльності, зокрема через аналіз її листування з митрополитом Іларіоном (Огієнком), були застосовані різні методи історичного, біографічного та джерелознавчого

аналізу. Кожен із цих підходів дозволяє по-своєму розкрити складність її особистості та внесок у розвиток української науки і культури, а також висвітлити важливі аспекти еміграційного життя.

Листування Наталії Дмитрівни з Омеляном Пріцаком [14] розглядається через призму важливого джерела про видання праць Миколи Василенка, адже листувалися вони здебільшого по цій темі, тому що ідея публікації творів Василенка належала Пріцакові, але для дослідження постаті Полонської-Василенко ці листи мають важливе значення, якщо розглянути їх з боку поглядів, стосунків між колегами та ідеологічну позицію. Листування також відображає тісний зв'язок Полонської-Василенко з українською інтелігенцією в еміграції та її прагнення зберегти українську історичну спадщину. Пріцак у 1970 році активно займався розбудовою та розвитком українського наукового центру у Гарвардському університеті, що стало причиною їх листування. У листах Полонська-Василенко часто висловлює вдячність Пріцаку за його участь у виданні творів її покійного чоловіка Миколи Прокоповича Василенка. Це свідчить про її емоційну прив'язаність до пам'яті про чоловіка, а також про відданість збереженню та популяризації його праць. У листах детально описуються різні аспекти наукової діяльності Полонської-Василенко, зокрема процес підготовки статей, участь у редагуванні праць чоловіка та роздуми щодо внеску її родини в українську культуру. Особливо цікаві її рефлексії щодо власної наукової продуктивності у похилому віці, адже вона згадувала, що відчувала труднощі, але продовжувала роботу, оскільки це робило її щасливою. Така мотивація є цінною для розуміння її ставлення до науки.

Ці листи можна розглядати як цінне джерело особового походження для вивчення постаті Полонської-Василенко, її наукового доробку та життєвих переконань. Це унікальний архівний матеріал, який розкриває її світогляд, складнощі її наукової діяльності та важливість збереження української історичної спадщини в умовах еміграції.

Листування Полонської-Василенко Агатангелом Юхимовичем Кримським, які зберігаються у фонді М. П. Василенко Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Взаємини Полонської-Василенко з Кримським стали більш близькими після її одруження з Миколою Василенком, який товаришував з ним. Свою дружбу доводив Кримський під час арешту Василенка, допомагав Наталії Дмитрівні з роботою і не залишав історикиню саму з її проблемами і після смерті академіка. З їх листування можна виділити важке становище українців 1937 років, нестачу продуктів, керосину та фінансів. Також в свої листах вони обговорювали і наукові праці, запитуючи поради. Так Наталія Дмитрівна дізналась значення слів «пафталъ» та «чушка». Після її одруження з Олександром Моргунов вони залишили теплі товариські стосунки з Агатангелом Кримським, який передавав свої вітання новому супутнику своєї подруги.

Ці листи гарно транслюють як історикиня вміло підтримує дружні зв'язки з науковцем, пам'ятає як допомагали їй і не залишалась у боргу [4]. Ці листи є цінним джерелом для вивчення українського наукового життя в еміграції, до якого Полонська-Василенко активно долучалася. Вони також відображають її погляди на діяльність українських наукових установ, окремих вчених, а також її ставлення до суспільно-громадського й політичного життя української еміграції. Її листи вирізняються відвертістю, оскільки вона писала щиро, не турбуючись про те, чи її думки збігалися з поглядами адресатів. Саме через це листування є безцінним джерелом для вивчення її життя та світогляду [20].

Розглядаючи питання про основні типи джерел, беззаперечно потрібно звернути увагу на праці самої науковиці. Наприклад, праця Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко «Українська академія наук (Нарис історії)» [42; 43] є важливою й унікальною для свого часу, з огляду на складні політичні обставини, в яких вона була написана. Як і багато інших представників української інтелігенції, Н. Полонська-Василенко опинилася в умовах

тоталітарного режиму, протидіяти якому було практично неможливо. У 1943 році, через політичну ситуацію в Україні, яка обмежувала можливості для наукових досліджень, зокрема в галузі історії України, вона змушена була виїхати за кордон. У цій праці у нас є можливість розглядати не лише історію життя історикині, а й побачити світ того часу її очима. Праця Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко «Українська Академія Наук (Нарис історії)» не лише значно збагачує наукову літературу про історію ВУАН, але й має вагомий вплив на джерельну базу для вивчення її власної постаті. Оскільки авторка безпосередньо була залучена до роботи Академії, її праця виступає не лише як наукове дослідження, а й як джерело для розуміння її професійного становлення, наукових інтересів та активної участі в формуванні наукових установ у період міжвоєнної еміграції. «Нарис історії» є важливим документальним свідченням про діяльність ВУАН, в якому чітко виражені її оцінки та коментарі, що дозволяють дослідникам краще розуміти наукову та суспільну позицію Полонської-Василенко у контексті її роботи в Академії. Більше того, ця праця допомагає відтворити не лише історію Академії, а й відкрити аспекти особистої участі Наталії Дмитрівни в її розвитку, особливо в археографічній та історико-філологічній сферах.

Полонська-Василенко висловила свою особисту оцінку політичної ситуації і подій того часу. Перша частина цієї праці була опублікована в 1955 році, а друга – в 1958 році, коли вона працювала в Інституті для вивчення історії та культури СРСР у Мюнхені. Також ця робота надихнула Ляшко до створення своєї праці присвяченій Полонській-Василенко [14].

Ця праця доповнюється іншими важливими дослідженнями авторки, серед яких «Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві, знищені більшовиками» [30], «Історична наука в Україні за радянської доби і доля істориків» [32], «Нове фальшування історії (З приводу 40-ліття ВУАН)» [38] та інші. У цих роботах Полонська-Василенко порушує важливі проблеми збереження української наукової спадщини та наукової правди, а також ставить

питання про фальсифікацію історії, яка здійснювалася в умовах радянського тоталітарного режиму. Її наукові роздуми дають глибоке розуміння того, як український науковець у вигнанні змушений був зберігати наукову гідність і продовжувати дослідження, незважаючи на всі політичні обмеження та репресії, які накладалися на дослідження української історії в період радянської цензури.

У своїй праці Полонська-Василенко також приділяє значну увагу діяльності І-го історично-філологічного відділу, який безпосередньо відповідав її науковим інтересам. Вона активно працювала в різних комісіях ВУАН, зокрема в Біографічному словнику діячів України та Археографічній комісії. Це надає її дослідженням значної глибини та точності, оскільки авторка мала безпосереднє відношення до ключових наукових процесів Академії.

До матеріалів наукових об'єднань варто додати журнал «Український Історик» у якому публікувалась Полонська-Василенко. Починаючи з першого випуску у 1965 році, де була опублікована стаття історикині «До історії України ХІХ століття» [21] до останньої своєї опублікованої статті у журналі, присвяченій Академії Агатангела Кримського. Після смерті дослідниці журнал продовжував вшановувати її пам'ять публікуючи біографічні матеріали пості створені різними авторами. У передмовах до її статей або редакційних статтях можна знайти відгуки на її роботи та оцінки її внеску з боку редакторів та рецензистів. У своїх статтях Полонська-Василенко часто висвітлювала період Гетьманщини, діяльність української інтелігенції та державних діячів ХХ ст. Її роботи сприяли популяризації української історії та відкриттю нових питань для подальших досліджень.

До візуальних джерел відносяться особисті фотографії та офіційні портрети дослідниці (Додаток А, фото 2), групові фотографії (Додаток А, фото 5), документи та видання з ілюстраціями (Додаток Б, рис.1,2). З особистих фотографій та портретів ми можемо сформувати візуальне уявлення постаті

різних періодів. Починаючи з її фото під час навчання у Фундуклеївській Маріїнській жіночій гімназії, де вона юна дівчина, закінчуючи її портретом у той час, коли вона була професором. Групова фотокарточка з Німеччини 1947 року допомагає візуалізувати коло спілкування, в якому була дослідниця. На фото зображені Оглоблин, Дорошенко, Крупницький та сама Полонська-Василенко.

Використані джерела є важливим інструментом для вивчення постаті Полонської-Василенко та української науки першої половини ХХ ст. Спогади історикині надають унікальну можливість відтворити інтелектуальне та суспільне життя того часу, розкривають її особистий погляд на складні історичні процеси, а також дозволяють побачити розвиток української науки зсередини. Автобіографічні свідчення Полонської-Василенко допомагають зрозуміти механізми функціонування Академії в непрості періоди історії та відтворюють події, не зафіксовані в офіційних документах. Листування з науковцями виявляє її внутрішній світ, особисті та професійні переконання, а також демонструє її важливу роль у збереженні української історичної спадщини в умовах еміграції. Через ці листи відкриваються міжособистісні стосунки, які Полонська-Василенко підтримувала з видатними діячами української діаспори, що дозволяє дослідити соціальне та культурне життя української інтелігенції на чужині. Наукові праці Полонської-Василенко, зокрема її дослідження з історії ВУАН, є важливим документальним джерелом для розуміння її наукових інтересів, оцінок історичних подій, а також функціонування Академії в умовах тоталітарного режиму. Візуальні джерела допомагають візуально відтворити постать дослідниці на різних етапах її життя та професійної кар'єри. Разом писемні та візуальні джерела допомагають намалювати повну картину того часу.

1.3 Методологічні засади дослідження

Дослідження спирається на принципи, методів і підходи, які дали можливість критично оцінити наявну наукову літературу, проаналізувати джерела та на цій основі розкрити тему магістерської роботи.

Важливу функцію виконує принцип історизму, який передбачає розгляд явищ і процесів у динаміці, з урахуванням змін загальної ситуації. Використання цього принципу в магістерській роботі виявляється в динамічному підході до вивчення діяльності Н. Полонської-Василенко.

Застосування принципу наукової об'єктивності вимагає неупередженості дослідження. Об'єктивність передбачає відтворення об'єкта таким, яким він існує незалежно від людини та її свідомості, але цю умову реалізувати в галузі історичного знання практично неможливо.

Серед світоглядних принципів, покладених в основу даного дослідження, також слід відзначити визнання закономірного та прогресивного розвитку історичної науки. Ця галузь наукового знання тісно пов'язана з суспільно-політичним розвитком, водночас вона має і внутрішні закономірності. Даний принцип дозволяє поставити нове покоління повоєнного часу в історичній науці в загальний контекст поступу науки. Історична наука розвивалася, незважаючи на штучні обмеження, тотальний пресинг з боку владних структур. Взагалі ж зупинити природний розвиток історичної науки неможливо.

Загальнонаукові методи – емпіричний, індуктивно-дедуктивний, аналітико-синтетичний, узагальнення – дозволили проаналізувати синхронні процеси, розглянути рух історичних об'єктів у просторі.

Емпіричний метод був застосований для ґрунтовного аналізу конкретних фактів та подій з життя Наталії Полонської-Василенко на основі досліджених документів, листів, спогадів і праць, що у результаті дало змогу отримати первинні дані, які потрібні для подальшого вивчення особистості та наукового доробку.

За допомогою аналітико-синтетичного методу було здійснено аналіз письмових і візуальних джерел, які стосуються діяльності Полонської-Василенко, а також оцінити їх, що у результаті дало цілісну картину її особистості та впливу.

Індуктивно-дедуктивний метод був використаний для узагальнення окремих аспектів життя та діяльності історикині та було сформовано загальні висновки про її роль в українському та еміграційному науковому середовищі. Вдалося з'ясувати як життєвий шлях Наталії Дмитрівни вплинув на її наукові та культурні погляди.

Метод узагальнення дозволив вивести загальні закономірності та сформулювати висновки про основні риси діяльності постаті, що дозволило зрозуміти загальний внесок Полонської-Василенко в українську історичну науку та на еміграційну спільноту.

Історичні методи – історико-хронологічний, історико-біографічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, – застосовані при дослідженні змін, що відбуваються в об'єкті у часі.

Загалом було використано 5 видів історичного методу, а саме історико-хронологічний метод, який дозволив упорядкувати події життя Наталії Дмитрівни в хронологічній послідовності, що дозволило відтворити послідовності її життєвого та професійного шляху, що є важливим для вивчення та розуміння етапів діяльності історикині, впливу низки історичних обставин на її наукові інтереси та погляди.

Історико-генетичний метод спрямований на дослідження об'єктів через їхню історичну динаміку, дозволяючи виявляти закономірності розвитку та причинно-наслідкові зв'язки [12, с 170-172]. Завдяки історико-генетичному методу було простежено життєвий шлях історикині, сімейне та соціальне середовище, у якому виросла та прожила Полонська-Василенко, її наукова діяльність, вивчити ранній період наукової діяльності та ідейні погляди через призму історичного контексту, змін у суспільстві та особистих обставин,

простежити еволюцію її ставлення до українського національного питання під впливом подій XX століття, показати, як її наукова діяльність пов'язана із загальним розвитком української історіографії, простежити взаємодію Полонської-Василенко з іншими діячами української науки.

Історико-порівняльний метод є одним із базових загальноісторичних методів, який має широкі пізнавальні можливості та застосовується для вивчення сутності історичних явищ через аналіз їх схожості і відмінностей у часі та просторі. Метод дозволяє об'єктивно порівняти закономірність та повторюваність процесів суспільно-історичного розвитку, виявити сутність явищ на основі подібностей та розходжень їх властивостей, встановити загальні закономірності, а також унікальних характеристик досліджуваних явищ. Застосування цього методу є найбільш ефективним у поєднанні з іншими методами [12, с. 172-175]. У нашому дослідженні цей метод був використаний задля зіставлення діяльності Полонської-Василенко, наукових підходів та ідей з іншими істориками, а також у контексті різних історичних епох і середовищ. Метод допоміг порівняти з іншими представниками української історіографії, проаналізувати зміни у її діяльності під впливом різних історичних епох, порівняти її роботу в Україні з науковою діяльністю в еміграції. Історико-порівняльний метод дозволив виявити унікальність і спільні риси в діяльності Полонської-Василенко порівняно з іншими істориками, простежити вплив історичних умов на її науковий доробок, сформулювати багатовимірний погляд на постать Н. Полонської-Василенко, підкреслюючи її внесок у збереження та розвиток української історіографії.

Історико-типологічний метод базується на необхідності виділення якісно визначених типів об'єктів та явищ на основі їхніх сутнісних ознак. Це метод дослідження, що дозволяє впорядковувати історичні об'єкти або явища у певні типи з метою глибшого розуміння їхньої сутності, природи, стадій розвитку та взаємодії. Історико-типологічний метод базується на розумінні, що в історичному розвитку взаємодіють та співіснують єдине, особливе та

загальне. Тобто об'єкти або явища можна одночасно розглядати як унікальні й частиною ширшого явища. Метод дозволяє виділити основні типи на основі їхніх суттєвих ознак, виявити типологічну структуру реальності через аналіз і впорядкування даних. Враховує стадії розвитку явища, розглядаючи їх у історичному або просторовому аспекті [12, с. 176-179]. Завдяки історико-типологічному методу можливо виокремити основні типи істориків та наукових шкіл того часу, розподілити біографію постаті на періоди, які відображають розвиток поглядів і діяльності, висвітлити значення її праць для типології української історії як науки.

Історико-біографічний метод став основою для відображення особистого життя науковиці та її ролі у науковому середовищі, що дозволило вивчити особисті мотиви її діяльності, вплив соціальних та культурних факторів на її світогляд, а також взаємозв'язки з науковою елітою.

Для порівняння діяльності Полонської-Василенко з діяльністю інших науковців в Україні та в еміграції був використаний історико-порівняльний метод, що допоміг визначити спільні риси та відмінності у підходах до дослідження історії. Це дозволило визначити унікальність Полонської-Василенко у розвиток української науки.

Віднести діяльність історикині до певного наукового типу та суспільної діяльності в діаспорі, зрозуміти роль Полонської-Василенко як представниці української інтелігенції, що прагнула зберегти наукову та культурну спадщину в діаспорі допоміг історико-типологічний метод.

Таким чином, використання перелічених методів дозволило проаналізувати діяльність Полонської-Василенко, виокремити її активну участь у науці та культурі та показало дослідницю як патріотку, чия діяльність сприяла збереженню та розвитку української науки та культури в еміграції.

РОЗДІЛ 2

ТВОРЧА БІОГРАФІЯ Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

2.1 Формування професійного історика

Формування Полонської-Василенко як професійного історика розпочалось з дитинства, де її виховували освічені батьки, пояснюючи своїм прикладом важливість освіти для доньки.

Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (див. Додаток А, фото 1) народилася 31 січня 1884 року в Харкові, одному з головних наукових центрів України. Її родина мала тісні зв'язки зі старовинними історичними фаміліями Слобожанщини. Наталя була єдиною донькою в сім'ї. Батько, Дмитро Петрович Меншов, походив із незнатної дворянської родини, де більшість чоловіків обирали військову службу. Він здобув визнання як військовий історик, займав посаду артилерійського генерала у царській, а згодом в українській армії. Дмитро Петрович був активним членом Історичного товариства Нестора-Літописця, а також одним із засновників Військово-історичного товариства. Він захоплювався читанням різноманітної літератури, збирав власну бібліотеку й підтримував дружні стосунки з провідними істориками того часу, зокрема М. Довнар-Запольським, Г. Павлуцьким, В. Іконніковим та іншими. Ці вчені нерідко бували в домі Меншових. Ймовірно, саме ці обставини стали джерелом Наталиної любові до історії та археології, а батько – її прикладом для наслідування у наукових пошуках [27, с. 95].

Початкову освіту Полонська-Василенко отримала вдома, після чого навчалась в Фундуклеївській Маріїнській жіночій гімназії. Вищу освіту Наталія отримала на Вищих Жіночих Курсах на яких на думку історикині після ідеальної відповіді на екзамені у професора Гілярова вона вирушила у світ науки. Навчальний процес для Наталії став початком її наукового та творчого потенціалу [17, с.27-28].

1912 року вона остаточно завершила навчання на Київських Вищих Жіночих Курсах, де прослухала цикл історичних дисциплін та деякі курси слов'яно-російського відділу [11 с.464]. Того ж року її затвердили асистенткою на кафедрі російської історії, де вона працювала до 1915 року, допомагаючи професору М. Довнар-Запольському під час практичних занять. Сам професор зазначав, що її підтримка була для нього дуже важливою та цінною. Проте Наталія вирішила продовжувати свій науковий шлях і подала прохання до Міністерства народної освіти про дозвіл скласти іспити на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. У квітні 1913 року, після отримання дозволу, вона блискуче склала державні іспити. Її відповіді настільки вразили Голову екзаменаційної комісії, професора Казанського університету Дарія Нагуєвського, що він рекомендував залишити Наталію при університеті для подальшої наукової роботи. Таким чином, вона стала однією з перших жінок-магістранток і відкрила шлях для жінок, які прагнули займатися наукою в університеті Св. Володимира [11, с.463–464].

Дискусійним питанням залишається звання Полонської-Василенко, як першої жінки приват-доцента Київського університету [15]. Намагався розвіяти усі сумніви її чоловік Олександр Моргун, який запевняв, що вона ж все таки була першою жінкою привіт-доцентом Київського університету, але через брак архівних документів питання залишається відкритим [47].

Свій шлях 1913-1916 років Полонська-Василенко називає «війною». Воювала майбутня науковиця з хворобами, заборонами лікарів, емоційними та професійними викликами. Намагаючись знайти сил на відпочинку біля моря, її думки були зайняті лише наукою, яка так не давала спокою. На той час Полонська-Василенко працювала над Атласом, стикаючись з критикою офіційних рецензентів, а саме А. А. Спицина. Написаний нею Атлас історичної та археологічної тематики став об'єктом нападу на неї з боку відомих діячів, через що їй було важко отримати офіційне схвалення, яке було необхідне для навчальних закладів. У відповідь на критику авторка активно

захищала свої позиції через наукові публікації та власні звернення, залучаючи підтримку колег таких як Данилевич та Довнар-Запольський, проте натрапляла на упередженість і неприхильність, зокрема з боку впливових осіб [20].

У 1915 році Н. Полонська вона змогла все ж таки успішно скласти іспити на звання магістра, почала викладати історію в Київському університеті. Завдяки своєму таланту вона швидко просувалася по кар'єрній сходінці і вже у 1916 році отримала звання приват-доцента, що було рідкісним досягненням для молодої жінки того часу [5]. Наталія одночасно працювала над кандидатською дисертацією на тему «Г.О. Потьомкін і його адміністративна діяльність в Новоросії». Для роботи над дисертацією вона здійснила архівні дослідження в Москві та Катеринославі. Завдяки зусиллям Наталії ця праця стала цінним внеском, оскільки частина джерел, які вона використала, були втрачені під час Громадянської війни та Другої світової війни [20, 27].

У дореволюційний період Полонська активно займалася науковою роботою, відзначаючись як різнобічна дослідниця, а її праці здобули визнання серед науковців України та Росії.

Під час революції стикаючись з усіма труднощами вона виступила одним із ініціаторів створення Археологічного інституту, обґрунтовуючи його важливість для підготовки спеціалістів у галузі археології, архівної та бібліотечної справи. Створення інституту не було простим: для зібрання підписів підтримки Наталія зверталася до відомих науковців і громадських діячів, але дехто з них висував умови щодо мови викладання, що призводило до суперечок. Зокрема, Микола Біляшевський погодився підписати лише за умови викладання українською мовою, тоді як Полонська обстоювала використання російської, апелюючи до європейських стандартів. Це посилювало розбіжності у поглядах між її колегами, призводячи до розколу в науковій спільноті. За підтримки міністра освіти гетьманського уряду М. Василенка у 1918 році інститут нарешті розпочав діяльність, ставши головним осередком української історичної науки, де Наталія викладала курс археології

та виконувала адміністративні обов'язки вченого секретаря. Вона також вела заняття з історії колонізації, побуту України та Росії. Після одруження Наталії Дмитрівни з Василенком, він став для неї підтримкою та джерелом натхнення. Наталія почала дослідження історії Запорізької Січі XVIII ст., працюючи по 12 годин на добу. Однак, через звинувачення чоловіка як «ворога народу» Полонська-Василенко втратила роботу, але Агатагел Кримський допоміг їй отримати посаду «позаштатного наукового робітника» в Академії, що надало їй хоча б мінімальні кошти на життя [39].

Після складних років революції, репресій Н. Полонська-Василенко не зупиняє свою діяльність у науковому середовищі, отримала посаду штатного наукового співробітника зі спеціальним дорученням, слухала курс з українознавства та складала іспит, підготувала показчик карт Запоріжжя XVIII ст., виконувала обов'язки помічника вченого архівіста в Центральному архіві стародавніх актів, також у 1929 р. її обрали на посаду редактора Відділу Південної України у Комісії біографічного словника при ВУАН, яким керував М.М. Могилянський, там вона повинна була збирати на картки даних про видатних діячів України, складати бібліографічні показчики, вести листування з різними науковцями Поділля, Чернігівщини, Волині, Кубані, підготувала зведений каталог більш як на сотню історичних діячів України.

Археографічні студії займали особливе місце у творчому доробку Н. Полонської-Василенко. Особливу увагу привертає робота «Майно запорізької старшини як джерело для дослідження соціально-економічної історії Запорожжя». Опрацювання реєстрів майна описаних 1775 року зимівників запорозької старшини дозволило визначити, хто підпадав під конфіскацію. Н.Д. Полонська-Василенко намагалась відшукати біографічні відомості про кожному з 23-х постатей, розкрити, що саме об'єднувало цих запорожців, за що всі вони були притягнуті російським урядом до відповідальності. Аналіз опублікованих та архівних документів, власні студії, вивчення історіографії призвели до одноставного висновку – майже всі ці особи були заповзятими

учасниками “останньої” боротьби Запорожжя за його вольності, передусім за землі, які поступово захоплював російський уряд. Саме в цьому контексті і представляє окремих запорожців Н.Д. Полонська-Василенко, шукає факти їх діяльності як оборонців Запорожжя, намагається з’ясувати їх долю після зруйнування Січі. Репресивні заходи поклали край діяльності Археографічної комісії ВУАН, а тоталітарних переслідувань зазнала частина науковців. Все ж Наталія Дмитрівна, яку обминула жорстока хвиля репресій, прагнула привернути увагу до археографічного опрацювання козацького матеріалу і його подальшого видання. Але оригінальні міркування історика не знайшли підтримки у партократів від науки, і цей проект загубився в лабіринтах бюрократичного апарату.

Через репресії та вічного пошуку роботи у 1938 році керівництво новоствореного Інституту Історії України запрошує Н. Полонську-Василенко на посаду старшого наукового співробітника відділу феодалізму і паралельно з цією роботою готує монографію «Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII века (1734–1775)», яка згодом стала основою її докторської дисертації. І вже у жовтні 1940 р. минаючи ступінь кандидата історичних наук в Інституті історії СРСР (Москва) Полонська-Василенко захищає на підставі друкованих та рукописних праць докторську дисертацію, де офіційними опонентами історикині виступили професори О.П. Оглоблин, В.І. Пічета та О.А. Савич [5, с.27].

Протягом кількох передвоєнних місяців Наталія Дмитрівна стає професором Київського державного університету, де викладає курс історії України для студентів старших курсів та аспірантів. З’являються її перші дисертанти: К.І. Стецюк, М.А. Сердюк, Н.А. Нарцов. На початку 1941 року Н.Д. Полонська-Василенко очолила масштабний колектив істориків, археологів, мистецтвознавців, економістів, який працював над виданням чотиритомної «Історії Києва». Попри професійні успіхи, вона відчувала самотність через втрату багатьох близьких людей.

З початком німецької окупації Києва в 1941 році Наталію Дмитрівну призначили директором Археологічного інституту. Водночас вона очолила Інститут історії України, а з грудня 1941 року – Центральний архів давніх актів. Її основна робота зосереджувалася в архіві, оскільки німецька адміністрація приділяла цьому особливу увагу. Завдяки ініціативі О.Оглоблина в Києві створили Архів-музей Переходової доби, де планувалося видати серію книжок під назвою «Київ, зруйнований більшовиками». Наталія Дмитрівна підготувала матеріал «Київ – столийний град Володимира та Ярослава», з яким виступила на засіданні пленуму Архіву-музею 12 серпня 1942 року. Однак наприкінці 1942 року музей закрили. У цей час дослідниця працювала над шкільним підручником з історії України, писала монографію «Україна в XVIII ст. (1725–1797 рр.)» і упорядковувала документи з історії Магдебурзького права. Вона також підтримувала зв'язок з українськими істориками в еміграції, зокрема з Д.Дорошенком, А.Яковлівим, Б.Крупницьким.

У ці важкі роки Наталія проявила себе як надзвичайно сильна особистість. Попри репресії, смерть близьких і численні звільнення, вона зберігала пристрасть до науки. Її характер і відданість науці та друзям допомогли їй долати труднощі. Вона показала, що навіть у часи, коли жінка вважалася «слабкою ланкою», здатна проявити неймовірну силу.

Таким чином, можна простежити як Наталія Полонська-Василенко стала видатною науковицею завдяки міцній основі, яка була закладена в дитинстві. Відкривавши шлях для жінок у науці почала формувати свої зацікавлення та погляди у історичній науці, через що здобувала повагу серед колег та учнів, а також успішно долала виклики, з якими стикала в патріархальному суспільстві. Результатом важкої роботи та формуванню поглядів стало дослідження історії України, зокрема Запорізької Січі, археології та історії Києва, зберігши для науки унікальні документи, які були знищені під час воєн та революцій. Її дослідницькі проекти стали значущими для розвитку української історіографії. Її життєвий шлях засвідчує силу духу і незламність

перед труднощами, а також вірність науковій ідеї. Наталія Полонська-Василенко залишилася відданою науці, попри втрати, репресії та життєві негаразди, ставши взірцем для науковців наступних поколінь.

2.3 «Друге дихання» в еміграції

У період німецької окупації України Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко продовжувала займатися науковою діяльністю, незважаючи на важкі умови. Її діяльність у цей час можна розглядати з різних точок зору. З одного боку, вона була змушена працювати під контролем окупаційної влади, надаючи інформацію з архівів, що могло викликати осуд з боку співвітчизників і звинувачення у співпраці з окупантами. З іншого боку, у цей складний період вона проводила важливу роботу для української науки, і значення її досліджень неможливо заперечувати. Працювати під постійним тиском ставало дедалі важче, умови життя у Києві були небезпечними не лише матеріально, а й інтелектуально. У вересні 1943 року, після початку масованого наступу радянських військ, Полонська-Василенко разом із групою українських істориків змушена була емігрувати на Захід.

З 1939 року Наталія Дмитрівна та її чоловік намагалися налагодити дружні стосунки з українською інтелігенцією у Львові. Вони створили близькі зв'язки завдяки тимчасовому перебуванню чоловіка Полонської-Василенко у Львові та завдяки її участі в Сесії Академії Наук у Львові перед початком війни. У Києві в 1941–1943 роках її сім'я мала підтримку від галицьких діячів, які допомагали морально й матеріально, що сприяло подальшому переїзду Полонської-Василенко до Галичини. Подорож, яка розпочалася через Львів і Прагу, мала на меті дістатися Баварії, зокрема Авґсбурґа, проте для цього потрібно було перетнути чеський кордон до приходу радянських військ. У Празі їх попередили про посилення авіаударів, тому для безпеки вони

залишили свої книги та рукописи, сподіваючись, що ці матеріали збережуться в Празі. Їхній маршрут пролягав через Вінтерберг і Пассау, оскільки інші шляхи були пошкоджені [28 с. 40-42]. Зазвичай поїздка до Вінтербергу займала 8 годин, але їм довелося їхати дев'ять днів. У Вінтерберзі міська чеська влада вимагала, щоб вони поверталися на батьківщину. Наприкінці травня Полонській-Василенко вдалося орендувати вантажне авто та дістатися до Баварії, де вони оселилися у маленькому селі Трасфельден біля Пассау [27 с. 78-79; 40, с. 44-45].

У серпні 1945 року Наталія Дмитрівна написала лист професору Д. І. Дорошенку, де просила про допомогу. Вона повідомила, що вони проживають у Трасфельдені вже два місяці в танцзалі сільського будинку разом з 26 іншими людьми. Лист містив опис важких умов проживання, незважаючи на красу околиць: ліси, гори й долини. Полонська-Василенко зазначала, що вони навіть не мають належного взуття для постійних пересувань і що в умовах перенаселення, коли всюди переповнено німецькими втікачами, було практично неможливо знайти роботу або житло на зиму. Дорошенко відповів, що всі емігранти переживають тяжку кризу, але допомогти він міг лише через своїх знайомих [7 с. 317].

Попри складні умови, Наталія Дмитрівна та її колеги-науковці продовжували займатися науковою роботою. Професор О. П. Оглоблин працював над дослідженням походження «Історії Русів», а Полонська-Василенко писала свої спогади про Київ. В. В. Міяковський організував виставку місцевих грибів з науковими поясненнями, яку відвідували мешканці Трасфельдену та сусідніх сіл. З ініціативи Міяковського у селі відновило діяльність Історично-Філологічне Товариство при Українському Вільному Університеті, яке проводило щотижневі засідання під керівництвом О. Моргуна.

Згодом, коли було відновлено залізничне сполучення, професор П. Ковалів з'їздив до Мюнхена та Авсбурга й повідомив, що в Мюнхені

зібралася група професорів Українського Вільного Університету, які прагнули відродити його діяльність. Ця звістка дала Полонській-Василенко та її колегам надію на майбутнє, і на початку листопада 1945 року їх перевезли до Мюнхена, де їх одразу включили до складу Українського Вільного Університету [41 с.46].

На момент завершення Другої світової війни Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко була вже досвідченою дослідницею та знаною історикинею, яка відіграла важливу роль у формуванні української історичної науки на еміграції. Попри зрілий вік, вона залишалася надзвичайно активною і повною сил для реалізації нових ідей, спрямованих на розвиток українських наукових осередків за межами Батьківщини. Важливим етапом її діяльності стало заснування в 1945 році Музею-Архіву Української Вільної Академії Наук (УВАН) в Аугсбурзі, Німеччина. Ця установа стала ключовим центром для збереження культурного й наукового спадку України, а також літератури та документів про Україну, які становили цінні джерела для дослідників історії, культури та мистецтва. Полонська-Василенко особисто підтримувала розвиток Музею-Архіву та брала участь у його формуванні, усвідомлюючи необхідність зберегти українську спадщину в умовах чужини. Зусилля Наталії Дмитрівни не обмежувалися роботою в УВАН [5, с. 80].

У жовтні 1964 року вона приєдналася до ініціативної групи, яка започаткувала Українське Історичне Товариство (УІТ). Разом із такими видатними науковцями, як Михайло Антонович, Богдан Винар, Леонід Винар, Петро Курінний та Олександр Оглоблін, Полонська-Василенко виступила із заявою, де були викладені основні завдання товариства. Серед пріоритетів УІТ було об'єднання українських істориків у діаспорі для спільної роботи, спрямованої на збереження та розвиток української історичної науки, яка зазнавала утисків у Радянському Союзі. Товариство прагнуло протистояти тенденційним і фальсифікованим інтерпретаціям української історії, що поширювалися радянською пропагандою, зокрема і в міжнародних колах, і забезпечувати об'єктивний погляд на історію України як у СРСР, так і в

демократичному світі. Завдяки зусиллям Полонської-Василенко та інших діячів УІТ швидко стало важливим центром української історичної думки в еміграції, надаючи платформу для наукових дискусій та публікацій. На першому засіданні товариства Наталія Дмитрівна була обрана заступницею голови, що свідчило про високий рівень довіри та визнання її авторитету серед українських істориків у діаспорі. Згодом вона очолила Мюнхенську філію УІТ, зробивши вагомий внесок у зміцнення зв'язків між українськими вченими в різних містах Німеччини.

Її науковий авторитет та активна громадська діяльність також сприяли обранню її дійсним членом Української Вільної Академії Наук, а також Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ). Ці наукові установи стали важливими платформами для обговорення українських дослідницьких питань і видання наукових праць. Визнання Наталії Полонської-Василенко як вченої виходило далеко за межі української діаспори. З 1953 року вона стала членом Міжнародної Академії Наук у Парижі, що підтверджувало її вагомий внесок у світову історіографію. Членство в Академії дало їй можливість ще активніше просувати українську історичну науку на міжнародній арені, популяризуючи українські дослідження та протидіючи радянським спробам монополізувати інтерпретацію української історії [5, с.81].

До останніх днів свого життя Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко зберігала активну зацікавленість науковими подіями в Україні та гостро реагувала на спроби викривлення історичних фактів на користь ідеологічних доктрин, які були поширені радянською владою. Вона вважала своїм обов'язком протистояти фальсифікаціям, що знецінювали українську історію та применшували значення українського народу у світовому контексті. Знаходячись в еміграції та маючи обмежений доступ до українських архівів, Наталія Дмитрівна розширила поле своїх досліджень, використовуючи доступні європейські архіви та бібліотеки. Зокрема, вона зосередила увагу на темі взаємин України із Західною Європою в епоху Київської Русі,

намагаючись показати Україні, особливо молодому поколінню науковців, як важливо пам'ятати про давні зв'язки з європейськими державами. У своїх публікаціях Полонська-Василенко висвітлювала важливі моменти української історії. Однією з ключових її робіт з цієї тематики стала стаття «Ольга, велика княгиня України-Русі», де дослідниця проаналізувала політичні та культурні контакти Київської Русі з Візантією, Німеччиною та іншими європейськими країнами, акцентуючи на міжнародному значенні дипломатії княгині Ольги [22]. Стаття «900-річний ювілей Київського князівства» охоплювала питання розвитку Київської Русі як важливого політичного центру в Європі, звертаючи увагу на роль князів у зміцненні зовнішньополітичних зв'язків та культурному обміні. Ці праці стали важливим вкладом у розуміння місця Київської Русі в загальноєвропейській історії.

Окрім досліджень міжнародних зв'язків Русі, Полонська-Василенко продовжувала працювати над історією Української Академії Наук (УАН), до заснування якої вона мала безпосередній стосунок. Маючи значний досвід співпраці в УАН, вона стала її історіографом, і в 1955–1958 роках у Мюнхені опублікувала фундаментальне дослідження, присвячене історії Академії. Це видання, що складалося з двох частин, стало унікальним, оскільки базувалося не тільки на офіційних джерелах, а й на особистих спогадах авторки, що додавало праці особливу емоційну глибину і відчуття автентичності. Полонська-Василенко докладно розкрила період становлення Академії у 1918–1930 роках, показуючи, як науковці боролися за незалежність академічної думки, часто всупереч політичним утискам. Вона розглянула численні труднощі, які виникали перед УАН у перші роки існування, особливо під тиском більшовицької влади, що поступово підпорядковувала українську науку власним ідеологічним потребам. У своїй монографії Наталія Дмитрівна також висвітлила процес поступового підкорення Академії ідеології Комуністичної партії в 1930–1941 роках. Ця тема є важливою для розуміння історії науки в Україні, оскільки у цей період радянська влада не лише обмежувала наукову

діяльність, але й вдавалася до репресій проти науковців, яких вважала «ідеологічно неблагонадійними». Полонська-Василенко показала, як багато талановитих істориків, етнографів та археологів змушені були підкоритися або ж припинити свою діяльність, а деякі – виїхати за кордон [7 с. 80; 42; 43]. Як доповнення до своєї монографії Полонська-Василенко написала статтю «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків» [32]. У ній вона глибше розглянула, яким чином радянська влада перетворила наукову історію на знаряддя пропаганди, яке мало відбивати виключно радянську ідеологію. Вона докладно описала трагічні долі тих українських науковців, які зазнали переслідувань через відданість незалежній українській науці. Ця стаття мала величезний вплив на українську діаспору, адже вона розкривала справжні умови, в яких розвивалася історична наука в Радянській Україні, і була частиною її боротьби за незалежну історичну думку.

1952 року науковиця мала велику кількість роботи над радянськими виданнями, з яких вона виокремлює “Архитектурные памятники”, видання Інституту Архітектури у Києві. Дуже цікаві матеріали відносно Св. Софії, інших церков біля неї, Чернігова тощо. Скаржилась історикиня і на політику, не розуміла УАПЦ і політику православної церкви загалом. Зазначала про пропаганду, яка велась того часу зі сторони церкви, а також була обурена, що проповіді були російською мовою, що так подобалось росіянам, але точно не українцям. Протистояння між росіянами та українцями були і у ті часи, адже зі слів історикині Свято Різдва було поділено на три стилі, щоб таких як вона вітати окремо і не мати справу з українською інтелігенцією у день самого святкування [18, с. 95].

У листах до митрополита Іларіона ділилась своїми поглядами на дії православної церкви, адже як виявилось, байдужою до релігії вона не була. Її хвилювало, що митрополита у Канаді обділили матеріально та в питанні обслуги, адже у той час вони уявляли Канаду багатою країною, а українського митрополита прийняли непристойно на її думку, адже він залишився на

«самообслуговуванні». Порівнювала також умови, в яких жила і вона, тому що мала гарну хату, частину обслуги та їжу, але була незадоволена, що все рівно втрачала багато часу на самообслугову. Скаржилась на важкі життєві ситуації, адже мала багато поїздок до Мюнхену де читала лекції в УВУ, УВАН і за цей час зібралось шмат боргів з ділової кореспонденції [18, с. 96].

У третьому листі писала свої думки на книгу Високопреосвященного, у якій відкрила для себе багато маловідомих та навіть невідомих їй матеріалів. Не побоялась навіть критично висловитись про різкий тон, яким була написана книга. На той час Наталії вже було 69 років і більш за все вона хвилювалась про стан православної церкви. Її бентежило, що деякі знайомі перейшли у католицизм, а поруч зріла страшна на її думку хвороба під назвою «штунди». Через лист можливо відчуті увесь спектр незадоволення популярності штундистського руху, їх пропаганди, адже вона не бачила в них нічого духовного. Для неї релігія була чимось високим, а спостерігала як бракує православ'ю високодосвідченого, культурного керівництва. Благала, щоб Владика змінив ситуацію, взяв духовенство, УАПЦ. Вона хвилювалась, що до влади структури прийшли неосвічені люди і їх так званими зірками були бухгалтери та ветеринари, які емігрували до США та Канади. За 10 років еміграції не зустріла ні одного священика, який пішов би науковим шляхом. Але більш за все лякав її Московський Патріархат, до якого за її спостереженнями входили лише агенти НКВД [18, с. 96-98].

Четвертий та п'ятий листи відкривають ряд порад, які постаті надавали один одному у наукових питаннях. Полонська-Василенко залюбки ділилась своїми досягненнями, які отримала за допомогу звітів, надісланими митрополитом Іларіоном, адже вони зіграли не малу роль у висвітленні шляху Академії, яка була українською, а не комуністичною. Згадує про судові засідання Колодяжного, де вона виступала свідком. На полях листа Наталія поділила враженнями від читання праць Академії Наук, пишаючись, що була причетна до них. Гарними подарунками для неї були дві книжки, які надіслав

їй митрополит: «Обожнення людини» і «Іконоборство», вони її надихали, а також вона цитувала праці митрополита у своїх статтях [18, с. 98-99].

16 листопада 1945 року в таборах для переміщених осіб у німецькому місті Аугсбург українські науковці заснували Українську Вільну Академію Наук (УВАН) під керівництвом видатного історика Дмитра Дорошенка [2]. На той час в таборі перебувало близько 4000 українців, серед яких були представники інтелігенції — професори, митці, письменники, а також прості робітники та селяни, які опинилися на чужині внаслідок Другої світової війни. Післявоєнна українська інтелігенція активно прагнула організувати наукову і культурну діяльність, відновлюючи освітні, наукові й мистецькі традиції, що сприяло появі цілої низки періодичних видань, конференцій, а також літературних і наукових об'єднань. У цей самий період, у вересні 1945 року в місті Фюрт, за ініціативи відомих діячів Івана Багряного, Віктора Петрова, Юрія Косача та інших, була заснована мистецька організація МУР (Мистецький Український Рух). Вона об'єднала українських письменників, художників і митців різних напрямків і стилів, які створювали культурний простір, зберігали національну ідентичність та висвітлювали українську тематику в умовах еміграції. Організація випускала альманахи, що став виразником мистецьких ідей української діаспори. Хоча МУР проіснував лише до кінця 1948 року, його діяльність мала значний вплив на розвиток української культури за кордоном і створила підґрунтя для подальшого культурного відродження серед української діаспори [3, с.360-361].

На тлі діяльності Українського Вільного Університету в Німеччині виникла ідея створення Української Вільної Академії Наук (УВАН) як першої української наукової установи в еміграції, що об'єднувала науковців різних галузей. Першим президентом Академії став Дмитро Дорошенко, який зробив вагомий внесок у розробку її наукової програми. До літа 1947 року УВАН була єдиною українською науковою установою в середовищі діаспори, доки не відновило свою діяльність Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) за

ініціативи Володимира Кубійовича. НТШ об'єднало українців як із Східної, так і з Західної України, що сприяло науковій консолідації і обміну досвідом [3, с. 361-362].

В умовах таборового життя діяльність УВАН була надзвичайно активною. Вже за рік після заснування в Академії було створено кілька секцій: природничу, історичну, літературознавчу, мовознавчу, а згодом і філософську. Це дозволило охопити широкий спектр наукових дисциплін і підтримувати розвиток незалежної української науки. Щоб інформувати наукову спільноту, було вирішено видавати інформаційний бюлетень, перший номер якого вийшов 20 січня 1946 року накладом у 150 примірників. Від липня 1946 до 1948 року під редакцією Володимира Міяковського виходив «Літопис УВАН», у якому публікувалися звіти, програмні документи, а також матеріали для обговорення наукових питань. Однією з важливих ініціатив Академії стало створення 15 березня 1946 року Товариства охорони пам'яток за кордоном, до якого долучилися осередки в Аугсбурзі, Ашаффенбурзі та Берхтесгадені. Товариство займалося збиранням, реєстрацією та збереженням українських культурних цінностей, що збереглися на чужині, а також популяризацією української культурної спадщини. 16 липня 1946 року в межах УВАН було створено групу з бібліології та бібліографії на чолі з бібліографом Л.Биковським, яка займалася підготовкою бібліографій українських науковців. Група також випустила у 1948 році одне число «Українських бібліологічних вістей», яке стало важливим джерелом інформації про наукові досягнення українців [50, с.11].

З початком активної еміграції українців до США, Канади, Австралії та інших країн наукова діаспора отримала можливість розвивати українську науку в нових умовах. У США офіційні організаційні збори УВАН відбулися 15 квітня 1950 року в Нью-Йорку, де президентом Академії обрали Михайла Ветухова. Попри численні труднощі, які постали перед емігрантами, в січні 1961 року УВАН отримала приміщення поблизу Колумбійського університету,

що сприяло адаптації української науки до американських реалій та створювало сприятливі умови для подальшого наукового розвитку. Одним із важливих кроків Академії стало видання англomовного журналу «Анали», завдяки якому українські науковці могли популяризувати свої дослідження на міжнародному рівні та інтегрувати українську науку у світову академічну спільноту [3, с.364].

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО У ПОСТУП ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

3.1 Вивчення історії Запоріжжя та Півдня України

Наталія Полонська-Василенко визначна постать української історії. У науковому колі постать Наталії Полонської-Василенко визначена як найвидатніша дослідниця історії Південної України XVIII століття. Від 1914 року Полонська-Василенко ретельно збирала матеріали до історії Запоріжжя в архівах Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Сімферополя, Феодосії та Москви. В Україні авторка підготувала до друку масштабну працю «Історія заселення Південної України в другій половині XVIII століття», три томи «Джерел до історії заселення Південної України в XVIII столітті» та два томи бібліографії, присвячені історії Південної України. Однак, доля цих праць, як зазначала сама історикиня, залишається їй невідомою [37].

Наукові доробки історикині останнім часом набирають усе більшого інтересу серед науковців та любителів історії. Свій професійний та життєвий шлях науковиця пройшла у період гострих політичних протистоянь, репресій та війни. Одним з найбільших досягнень Полонської-Василенко є те, що усі хто мав честь працювати з нею, до сьогоднішнього дня присвячують свої наукові публікації її постаті та зберігають до неї глибоку повагу та прив'язаність. Історія Українського Вільного Університету (УВУ) в Мюнхені також неможлива без постаті Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко, чий внесок у розвиток університету та його наукової діяльності є невід'ємною частиною його історії. Як декан Філософського факультету, вона віддала університету всю свою енергію та відданість, що підтверджується її словами в останньому листі: «Моє серце протягом шести років билось тільки для УВУ». Її турбота про студентів виходила за рамки службових обов'язків, що знайшло

відображення в численних листах, написаних на старій машинці, незважаючи на фізичні труднощі та заборону лікарів [44, с.1].

Під її керівництвом було виконано значну кількість наукових робіт, які вона особисто рецензувала. Її невтомна увага до студентських досліджень виявлялася не лише в роботі з ними, а й у численних публікаціях. Її праці регулярно публікувались у «Наукових записках» та «Наукових збірниках» УВУ, а також в серії монографій університету. Полонська-Василенко написала передмови до монографій інших авторів і залишила важливі наукові праці, серед яких — перша частина підручника з української історіографії та передмова до книги одного з докторів наук. Її науковий вплив на розвиток УВУ та української історіографії зберігається і після її смерті [44, с. 2].

Окрім завоювання людських сердець, наукова спадщина професорки відкрила нові двері для усіх в історію України. Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко була видатною дослідницею в галузі гуманітарних наук, зокрема історії Запоріжжя та Південної України XVIII століття, археографії і джерелознавства. Вона також була професоркою вищих навчальних закладів як в Україні, так і за її межами. Її ім'я стало важливим інтелектуальним відкриттям у незалежній Україні. Полонська-Василенко була свідком заснування та становлення Української академії наук і, безперечно, однією з перших історіографів цієї установи. Її праці, зокрема «Українська академія наук (Нарис історії)» [42] та «Історія України» [33] наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років стали одними з перших перевидань творів українських істориків, написаних в еміграції, що стали доступними для науковців і вдячних читачів України, які високо оцінили її наукову спадщину. Перевидані праці супроводжували перші біографічні дослідження про авторку (В. Ульяновський, І. Верба, П. Овчаренко, О. Рубльов та ін.) [14, с. 56-57]

Вивчення теми Запоріжжя XVIII століття [35] Полонською-Василенко у результаті дало цікаві та унікальні матеріали про останній етап у боротьбі Запоріжжя за свободу. Основною метою було з'ясування причин ліквідації

козацької державності на півдні. Авторкою було зібрано та опрацьовано багато важливих архівних матеріалів, які були знищені під час Другої Світової війни [6; 35, с. 5].

У праці Полонська-Василенко розглядає соціально-економічне питання, яке згодом стало причиною ліквідації, авторка досліджувала яка існувала економічна модель Запорізької Січі, господарська система та взаємодія з сусідніми країнами. В суспільному устрої та культурних традиціях авторка приділила увагу самоврядуванню, виборчій системі та питання рівності усіх членів. Окрему увагу вона приділила ролі та значенню козацьких старшин, військових традицій та символів. Саме демократичний устрій Запоріжжя, волелюбство селян, яке не давало змогу впровадити кріпосницьке право було тригером для імперської влади [6]. Було проаналізовано зовнішню політику Запорізької Січі, дипломатичні відносини, участь у війнах та конфліктах.

Полонська-Василенко акцентує увагу на значенні Запорізької Січі в формуванні української національної свідомості. Вона аналізує, як запорозька спадщина зберігалася у фольклорі, літературі та народній пам'яті, особливо під час боротьби за українську державність. Її дослідження показує, що Січ була не просто військовою організацією, а важливим символом волелюбності та незалежності. Окремим аспектом є аналіз того, як запорізькі традиції та культура передалися наступним поколінням, збереглися в культурі XIX-XX століть і вплинули на національний рух та сучасну українську ідентичність. Відзначаючи демократичні принципи Січі та особливу козацьку ментальність, Полонська-Василенко показує, як ці цінності відображалися в літературі, мистецтві та громадських ініціативах пізніших епох [35, с.146-158].

Другий том збірника «Запоріжжя та його спадщина» органічно продовжує тематику першого тому. Він містить загалом документальну інформацію історії Південної України після знищення Запорізької Січі. Його структура включає кілька статей, кожна з яких присвячена окремим аспектам історії та колонізації Південної України. Серед них, зокрема: «Заселення

Південної України в середині XVIII століття» («Чорноморський збірник», Варшава, 1944); «До історії першої Новоросійської губернії (1764–1774)» («Науковий збірник УВУ», Мюнхен, 1956); «Перші кроки європейської колонізації в Південній Україні» («Праці Єврейської археографічної комісії ВУАН», Київ, 1930); «Південна Україна року 1787» («Записки історично-філологічного відділу ВУАН», 1929); «Матеріали до історії гірничої промисловості Донбасу» («Праці Комісії для вивчення соціально-економічної історії України», 1931); «Південна Україна після зруйнування Січі» («Наукові записки УВУ», Мюнхен, 1965) [36, с. 248] . Статті цього тому були надруковані у виданнях Української Академії Наук. Усі статті збірника базуються на глибокому аналізі архівних матеріалів і широкій історіографічній базі. Багато праць містять статистичні таблиці, які ілюструють ключові висновки, а також додаються архівні матеріали. Хронологічно дослідження охоплюють період до і після зруйнування Запорозької Січі в 1775 році [36].

Праця Наталії Полонської-Василенко є цінним джерелом для розуміння ролі Запорізької Січі в історії України. Вона дає можливість глибше усвідомити значення Січі як важливого осередку формування української ідентичності та боротьби за свободу.

Наукові студії Полонської-Василенко присвячені історії заселення, соціально-економічному розвитку, а також політичним процесам, які впливали на формування Південної України у XVIII ст. Серед її праць виокремлюються роботи, що стосуються: історії Запорозької Січі та її Нової Січі (1734–1775); колонізації територій Запорожжя, сербських колоній та Новоросійської губернії; ролі визначних постатей, як-от Григорій Потьомкін, у заселенні краю.

Полонська-Василенко залишила після себе як опубліковані, так і неопубліковані матеріали. Її видані праці включають статті, монографії, рецензії та збірники документів, підготовлені в різні періоди її діяльності. Важливою частиною спадщини є її праця “Втікачі в Південній Україні кінця XVIII сторіччя”, написана для академічної збірки Комісії Південної України,

яка через історичні обставини була оприлюднена лише через 70 років. Неопубліковані матеріали дослідниці – це плани, чернетки, неопрацьовані документи та інші матеріали, які відкривають можливість реконструювати її методологію, дослідницький процес та інтелектуальну концепцію. Зокрема, дослідники досі працюють над повною реконструкцією її багатотомного збірника “Джерела до історії Південної України у XVIII столітті”.

Особливу цінність спадщини Полонської-Василенко становить її евристична діяльність. В умовах втрат архівних фондів дослідниця зберегла зміст багатьох історичних джерел у своїх працях, що надає їм статусу своєрідного першоджерела. Завдяки цьому її праці є незамінним ресурсом для вивчення історії Південної України, а також для аналізу історіографічного процесу. Спадщина Полонської-Василенко не лише зберігає історичну пам'ять, а й надихає сучасних істориків на поглиблене вивчення історії Південної України. Її ім'я посідає почесне місце поруч із такими дослідниками, як Дмитро Яворницький, Микола Слабченко, Олена Апанович, які зробили значний внесок у розвиток української історіографії [48, с.287-288].

3.2 Дослідження історії церкви

Полонська-Василенко була глибоко пройнята релігійністю, прагнула об'єднання церков. Вона наголошувала, що щирі молитви за єдність віри та об'єднання православної церкви з церквами інших народів не повинні супроводжуватися пропагандою церковної ворожнечі та розколу. Справжній український патріот, на її думку, має прагнути церковної єдності, яка сприятиме досягненню національних і державницьких ідеалів. Полонська-Василенко вважала, що будь-яке поглиблення та розширення розділення, зокрема духовного, завдає болю її соборним і державницьким почуттям [18].

У своїй праці «Історичні підвалини УАПЦ» підіймає питання автокефалії церков, які на її думку є одним із ключових аспектів історії Православної Церкви загалом та Української Православної Церкви зокрема. Ця система церковного управління, за словами історикині, властива виключно Православній Церкві, формується на принципах самостійності окремих церковних одиниць. Ідея автокефалії виникла ще за часів Апостольської доби, коли з поширенням християнства серед різних народів формувалися окремі Церкви зі своїми національними рисами, політичними особливостями та самостійним управлінням. У первісній організації кожна церковна громада, очолювана єпископом, функціонувала як самостійна Церква. Апостольські правила, зокрема 34-е та 37-е, встановлюють основи автокефалії: кожен народ, що має власних єпископів, має право на автономну церковну структуру із першим серед єпископів. Протягом ранньої церковної історії ці автономні структури поступово об'єднувалися, формуючи більші церковні утворення. На I Вселенському соборі були запроваджені митрополії, а згодом виникли патріархати – Римський, Александрійський, Антіохійський, Константинопольський та Єрусалимський. Це поєднання прагнень до автокефалії з процесами централізації влади мало значний вплив на структуру Православної Церкви [19, с.6-7].

Українська Православна Церква протягом століть долала складний шлях до здобуття автокефалії. Із часів Київської Русі фактична незалежність Церкви змінювалася активною боротьбою за визнання канонічної самостійності. В епоху Литовсько-Української держави автокефалія проявлялася у народній участі в церковному житті, тісному зв'язку між Церквою та громадою. Історія боротьби за автокефалію досягла кульмінації в XX столітті, зокрема зі створенням Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у 1921 році, що стало виразом національного прагнення до церковної незалежності. Це прагнення базувалося на глибокій національній свідомості, яка вимагала, щоб Церква відповідала духовним і культурним потребам українського народу.

Так Полонська-Василенко зазначила, що автокефалія є важливим елементом церковного устрою, який дозволяє окремим народам зберігати духовну ідентичність. Українська Церква, маючи багатовіковий досвід боротьби за незалежність, є частиною цієї загальної традиції, яка демонструє прагнення до збереження своєї культурної та духовної унікальності. [19]

У 1949 році Полонська-Василенко представила скорочений курс «Історії Української церкви», який вона прочитала в Богословській Академії в Мюнхені. У цьому курсі вона систематизувала історичний розвиток Української Православної Церкви, акцентуючи увагу на її автономності, ролі у формуванні суспільного життя та боротьбі за збереження національної ідентичності. Також вона підготувала «Нарис історії Української Церкви» для Церковно-археографічної комісії при Апостольській візитатурі в Мюнхені [19].

Полонська-Василенко доводила, що прагнення до церковної автокефалії було невіддільним від національно-визвольного руху українців. Вона аналізує події ХХ століття, коли ідея автокефалії отримала новий імпульс під час Української революції 1917–1921 років. У цей період боротьба за УАПЦ стала символом боротьби за державність. Однак історикиня зазначає, що цей процес відбувався в умовах серйозних політичних перешкод і репресій з боку радянської влади. Радянська держава, прагнучи контролювати релігійне життя, переслідувала українські автокефальні прагнення, що ускладнювало їх реалізацію. Полонська-Василенко підкреслює, що УАПЦ стала не лише релігійним, але й культурним феноменом, який сприяв збереженню національної самобутності навіть у складних умовах. Ідея автокефалії, за словами дослідниці, слугувала об'єднавчим чинником у боротьбі за свободу [19, с.110].

Особливе місце у творчості Полонської-Василенко займає стаття «Українська Православна Церква після Переяславської угоди», опублікована в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» 1966 року. У ній авторка

розглядає вплив Переяславської угоди 1654 року на розвиток Української Православної Церкви. Вона підкреслює, що угода стала переломним моментом, який призвів до поступового обмеження автономії української церкви та її інтеграції до Московського патріархату. Історикиня звертає увагу на зростання контролю Московської патріархії над Київською митрополією, зокрема на процес поступового зменшення прав українських церковних ієрархів. Вона аналізує впровадження уніфікованих церковних практик та обрядів, що відбувалося під тиском Московського патріархату та обмежувало вплив українських традицій [45, с.149-150].

У статті авторка розглядає проблеми, з якими зіткнулися українські ієрархи, такі як утиски з боку московської церковної влади, обмеження права на призначення духовенства, а також втрати Київської митрополією права на самоуправління. Крім того, Полонська-Василенко розглядає соціальні та культурні аспекти занепаду Української Православної Церкви. Вона звертає увагу на зниження освітнього рівня духовенства, зміну обрядової практики і занепад церковного життя внаслідок посилення контролю з боку Московії. Авторка підкреслює, що цей процес мав далекосяжні наслідки для української культури й ідентичності, адже Українська Православна Церква відігравала центральну роль у збереженні національної самобутності. Загалом, стаття Полонської-Василенко критично висвітлює вплив Переяславської угоди на Українську Православну Церкву та підкреслює, як поступова інтеграція до Московського патріархату призвела до втрати церковної незалежності й мала негативний вплив на українську культуру та релігійне життя [45, с.152-156].

Стаття Н. Полонської-Василенко “Особливості Української Православної Церкви” присвячена аналізу канонічних, морально-ідеологічних, історичних та побутових характеристик Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Авторка наголошує, що ця церква була повністю знищена комуністичною владою на теренах СРСР та УРСР [24, с.334]. За її дослідженням знищення УАПЦ відбулося цілковито:

адміністративно її ліквідовано, храми конфісковано, спаплюжено або зруйновано, а богослужіння та релігійна діяльність заборонені. Священники та діячі, які брали участь у відродженні церкви під час революції 1917–1933 років, загинули мученицькою смертю від рук радянської влади. Тисячі вірян заслано до концтаборів, їхні родини знищено, а імена та діяльність священнослужителів піддавалися дискримінації.

Лояльних до влади священників змушували підкорятися радянському патріарху Олексію, позбавляючи їх права на вільне сповідання своєї віри, що суперечило проголошеним конституційним засадам СРСР. У той час як деякі церкви були “символічно” відновлені для пропагандистських цілей під час Другої світової війни та після неї, українські церкви – УАПЦ та Українська Греко-Католицька Церква – залишалися знищеними адміністративними заходами [24, с.334].

У своїх роботах Полонська-Василенко постійно наголошувала, що церковна автокефалія є не лише релігійним, але й політичним і культурним питанням. Вона доводила, що незалежність Української Православної Церкви символізувала прагнення українського народу до свободи. Ідея автокефалії, за її словами, слугувала важливим інструментом у збереженні української національної ідентичності, особливо у періоди колоніального тиску. Історикиня зазначала, що церква завжди була важливим осередком національної культури та духовності. УАПЦ, незважаючи на всі труднощі, виконувала роль об’єднавчого символу, сприяючи боротьбі за збереження української самобутності. Аналіз ідеологічних засад УАПЦ, поданий авторкою, свідчить, що переслідування церкви з боку радянської влади було пов’язане не з її нелояльністю, а з планом духовного геноциду українського народу, який цілеспрямовано здійснювала комуністична партія та уряд СРСР.

Праці Наталії Полонської-Василенко залишаються важливим джерелом для вивчення історії Української Православної Церкви. Її дослідження мають не лише наукову, але й культурну та політичну цінність, адже вони

допомагають краще зрозуміти зв'язок між релігією, культурою та національною боротьбою українського народу. Полонська-Василенко підкреслювала, що збереження церковної незалежності є важливим елементом формування самостійної української держави, що надає їй працям особливого значення для сучасних досліджень.

3.3 Узагальнення української історії

Наталія Полонська-Василенко залишила по собі значний науковий спадок, що охоплює не тільки дослідження української історії, але й важливу роль у становленні української наукової традиції, як в еміграції, так і в незалежній Україні. Її внесок у розвиток української історіографії, популяризацію наукових здобутків та підтримку української науки в складні історичні періоди не може бути переоцінений. Сьогодні її наукові праці і далі служать основою для подальших досліджень, а її ім'я залишається символом інтелектуальної відданості та самовідданості науці, яку вона втілювала в своїй життєвій та науковій практиці.

Невід'ємною частиною її досягнень є праця «Видатні жінки України» [31] – це важливе науково-популярне видання, яке розкриває роль жінок в історії України, їхній внесок у культурний, науковий, політичний та громадський розвиток країни. Авторка, одна з провідних українських істориків та академіків, представляє збірку портретів жінок, чий життєвий шлях та досягнення стали визначними для національної історії. «Видатні жінки України» – це не просто історії окремих осіб, а й спроба побудувати ширшу картину участі жінок у формуванні української державності, культури та науки. Книга складається з численних біографічних нарисів, де авторка розповідає про життєвий шлях відомих українських жінок, таких як Ганна

Барвінок, Лариса Руденко, Катерина Білокур, Олена Теліга, Ольга Кобилянська, Леся Українка та багато інших.

Кожен розділ книги присвячений окремій постаті, але також вони органічно взаємодіють, утворюючи колективний портрет жіночої історії України. Полонська-Василенко не обмежується лише фактичними викладками – вона надає значну увагу соціокультурним аспектам, які визначали становище жінок в різні етапи історії України. Так, авторка аналізує, як політичні та соціальні умови впливали на жіночі долі, як жінки, незважаючи на численні труднощі, змогли не лише здобути освіту, а й створити вагомі культурні та наукові здобутки. Полонська-Василенко проявляє високу наукову обізнаність, подаючи біографії своїх героїнь на основі детального дослідження архівних матеріалів, спогадів, листів та публікацій. Вона не лише описує факти життя цих жінок, але й розкриває їхнє ставлення до значущих історичних подій, їхні внутрішні переживання та боротьбу за особисту свободу й самореалізацію. Авторка особливо акцентує на тому, як соціально-політичні обставини впливали на можливості для жінок у різних сферах — науці, літературі, культурі. У кожному нарисі, крім біографії, дається контекст того часу, що допомагає глибше зрозуміти, чому жінки тієї чи іншої епохи змогли або не змогли досягти значущих висот. Хоча книга має науковий характер, стиль викладу є доступним для широкого кола читачів. Літературні портрети видатних жінок написані живою мовою, що робить читання цікаве та захоплююче. Книга сприяє переосмисленню ролі жінок в історії України, показуючи, наскільки важливими для розвитку національної культури і науки були саме жінки, яких часто недооцінювали в умовах патріархальних суспільств [31].

У книзі можна виділити і декілька недоліків: 1. необхідність більш широкої репрезентації. У книзі згадуються лише найбільш відомі жінки, в той час як в історії України є багато інших достойних жіночих постатей, внесок яких також заслуговує на увагу. Можливо, було б корисно додати більше

біографій представниць менш відомих, але не менш важливих сфер життя — мистецтва, громадської діяльності, наукової роботи на рівні сільських чи міських громад. 2. ідеалізація. Іноді авторка схильна піднести до певного ідеалу героїнь своїх нарисів. Це не є недоліком як таким, але може створювати певне спрощене уявлення про життєвий шлях цих жінок, не завжди з огляду на їхні внутрішні суперечності чи складніші аспекти особистих переживань.

Книга Наталії Полонської-Василенко «Видатні жінки України» — це важливе та своєчасне видання, яке дозволяє переглянути роль жінок в історії України та оцінити їхній безпосередній вплив на розвиток національної культури і науки. Книга стане цінним джерелом для дослідників, студентів та всіх, хто цікавиться українською історією, а також допоможе ширшій аудиторії краще усвідомити значущість жіночих досягнень у контексті національного розвитку. Водночас, книга не позбавлена певних обмежень, зокрема щодо обсягу висвітлення жіночих постатей, але це не знижує її цінності як історико-культурного та науково-популярного ресурсу.

Наступний її досягненням, завдяки якому, напевно Полонська-Василенко відома для кожного українця це книга «Історія України» — одне з найважливіших наукових досягнень у галузі української історіографії ХХ століття, яка залишає помітний слід у розумінні національної історії. У своїх двох томах авторка здійснює глибоке дослідження історичного процесу України, починаючи від найдавніших часів до початку ХХ ст. Це видання є важливою працею для всіх, хто цікавиться історією нашої країни, а також для тих, хто прагне осмислити українське минуле в його складності та багатогранності [33].

Полонська-Василенко, як дослідник, завжди опирається на ретельний аналіз джерел і літератури. Її праця не є поверхневим викладом подій, а є результатом глибокого дослідження історичних процесів, що дозволяє читачеві зрозуміти взаємозв'язок подій, причинно-наслідкові зв'язки та їх вплив на подальшу історію України. Це робить її книгу важливим джерелом

для вивчення української історії. Авторка вдало поєднує політичний, соціальний, економічний та культурний аспекти розвитку України, що дозволяє створити повну картину розвитку національного життя. Вона детально розглядає і внутрішні, і зовнішні чинники, що впливали на хід історії, враховуючи як конкретні політичні події, так і загальні соціальні процеси. Полонська-Василенко не лише відтворює події, але й аналізує різні джерела, що дозволяє читачеві побачити різні трактування історії, виявити суперечливі моменти та висловити власне судження про те, як ці події відображалися в історичних свідченнях.

Книга була написана в радянський період, і хоча Полонська-Василенко намагається бути об'єктивною, її робота не могла бути позбавлена певних ідеологічних обмежень. Деякі оцінки подій, особливо тих, що стосуються національної ідентичності та політичної боротьби, можуть виглядати обережними або злегка підпорядкованими державній лінії того часу. Книга, хоч і є науковим досягненням свого часу, все ж не завжди відповідає потребам сучасних досліджень. На певні важливі питання, такі як вплив національних рухів на сучасну політичну ситуацію в Україні, не дається однозначних відповідей, оскільки книга написана до здобуття незалежності України. Книга охоплює значний період історії, однак певні етапи, такі як історія України в період першої половини ХХ ст., залишаються недооціненими. Для більш повного розуміння розвитку української нації важливо було б поглиблено дослідити етапи міжвоєнного періоду та боротьбу за незалежність.

Значне місце у науковому доробку Н. Полонської-Василенко посідає її узагальнююча праця «Історія України», що набула статусу наукового підручника, заснованого на державницькому підході. Високо оцінюючи цей підхід, Б. Крупницький зазначив: «Легким і блискучим стилем писана «Історія» є вже не історією боїв і соціальних «розрухів», а історією окремих видатних особистостей, при цьому авторка не забуває підкреслити

еволюційний характер розвитку України – там, де еволюція дійсно мала місце».

При висвітленні періоду Київської Русі Полонська-Василенко описує географічні межі від Карпат до Дінця та підкреслює формування протягом п'яти століть могутньої, культурно розвиненої держави, яка об'єднувала впливи Заходу і Сходу, формуючи на їх основі власну самобутність. Вона акцентує на тому, що Київська Русь була рівноправною учасницею політичного й культурного життя Західної Європи [33, с. 156].

Описуючи період Хмельниччини, науковиця зосереджується на значенні окремих видатних діячів, особливо на Богдані Хмельницькому, якого характеризує не тільки як полководця й дипломата, а і як державного діяча – фундатора Української Козацької Держави. Його діяльність вона використовує для відображення особливостей цієї доби.

XIX століття, коли українські землі опинилися під російською окупацією, Полонська-Василенко характеризує як трагічний період втрати Україною не лише державності, але й значної частини культурних здобутків. Вона зазначає, що Україна економічно не була тісно пов'язана з Росією аж до кінця XVIII століття, а згодом стала заручницею імперських інтересів, слугуючи джерелом сировини. Під тиском російської влади поступово обмежувалися культурні, мовні, наукові і релігійні свободи. Полонська-Василенко зазначає, що значна частина українських діячів була асимільована в російську культуру, а українських авторів та інтелектуалів досі часто помилково сприймають за росіян [34, с. 261].

Наталія Полонська-Василенко у своїй праці «Історія України» том 2 не обходить стороною питання, яке у нинішній час особливо актуально досліджувати, а саме політичні зв'язки України доби Хмельниччини з Московією. Яскравим прикладом цих стосунків можна розглянути Переяславську угоду. Щоб краще зрозуміти сенс укладання договору Наталія Полонська-Василенко розпочинає з розповіді про причини бажання цього

союзу. З 1648 року Богдана Хмельницького не покидає думка про прохання допомоги у Московії, через загрозу нової війни з Польщею, браку союзників, внутрішніх повстань та переселення втікачів на Схід. Різними методами, одними з яких були навіть погрози, він просив про допомогу. Але усе було марно, тому що для Московського уряду мир з Польщею був у пріоритеті [34, с. 22].

У цій частині Полонська-Василенко прибігає до цитат Ключевського та Грушевського, які в один голос кричать про знецінення української держави, очікування її ослаблення задля взяття під свій контроль, що Московський уряд не хотів союзу, коли Україна ще могла боротися на рівних, щоб Україна могла бути сильним союзником, а не маленькою слабкою країною під «сильним крилом» Московії [34, с. 22].

Але в Москві також не забували про свої інтереси, де вони бачили вихід до Чорного моря і на захід, забезпечуючи свою владу на сході, а також захист від ймовірного нападу Польщі та союзу з Туреччиною. Подібний хід думок, нажаль, ми можемо простежити у російської влади і сьогодні.

Усе ж таки, Полонська-Василенко зазначає, що 1-го жовтня 1653 року Земський Собор у Москві, як завжди у своїй нахабній манері ухвалив союз, інтерпритуючи це взяттям України «під високу руку царя», вже 1 листопада московське посольство було на кордоні України. Цим поспіхом Наталія підкреслює московську особливу зацікавленість [34, с. 23].

Цікавим акцентом історикія зазначає виснаженість Хмельницького війною та думками про похорон Тимоша, через що до Переяслава він прибув значно пізніше, а також унікав урочистості, зближення з послами через що й було обрано Переяслав для переговорів.

Історикія не забуває звернути увагу на інцидент, який трапився в Успенському соборі. Коли духовенство хотіло прийняти до присяги гетьмана та старшину, Хмельницький хотів, щоб послі першими принесли присягу від імені царя, що визвало обурення і відмову. Декілька годин йшла нарада та

вмовляння, на що були відмови і обіцянки. Навіщо ж Хмельницький так хотів цієї присяги? Справа у тому, що таким чином вимагалась урочисте, формальне ствердження україно-московського союзу, де також виявлялась рівноправність сторін. Чи була присяга, чи ні – це питання поділило думки науковців, а сучасники схиляються до позитивної відповіді опираючись на обіцянки царя.

Полонська-Василенко у підведенні результатів переговорів цитує Оглоблина, який резюмує сенс переговорів у 2 пункти, де перший – це встановлення союзу між країнами, а другий – це гарантія на збереження Української державності.

Окремо історикиня висвітлює характер та значення Московського договору 1654 року. Розпочинаючи зі слів, що в історичній науці і до цього часу нема сталої думки щодо характеру Переяславського договору. Знову звертаючись до сучасників висловлює їх думку про те, що договір жодною мірою не порушував суверенітет України. Цікаво, що дійсно довгий час для Московської влади угода все ж таких означала прийняття української державності, проте постійного використання слова «підданий», але Наталія стверджує, що у той час воно не мало того сенсу як зараз, що підданих називали холопами і нічого ганебного не малось на увазі, але на мою думку такі вирази у даний час дають змогу російській владі та науковцям інтерпретувати це на свою користь, а листи Хмельницького як благання царя взяття України в склад чи возз'єднання до Росії, що є неправильним, тому що просилося про союз та підтримку. Також доказом суверенності України є чисельні союзи, що були укладені після 1654 року з різними державами [34, с.26].

Яскраво простежується інформація про розуміння чужинцями нового становища України, наприклад, польська влада вважала Хмельницького паном руського народу і почали шукати шляхи примирення. Шведський король знав продоговір і писав, що він полишав свободу народів. А Французький уряд бачив у цьому відпочинок України від війни з Польщею.

Не дивлячись на типові російські погляди, що Україна була у підданстві після цього союзу, ціла низка фактів спростовує цю версію. Нажаль, Україна опинилась у становищі, коли довелось просити допомоги у Росії, домовлячись про союз. Ми можемо спостерігати, як російська влада та її ставлення не змінюються і до сьогодні. Своєю нахабністю, самовизнаною величністю та фальшивою дружелюбністю Росія промивала мізки. Наталія Полонська-Василенко влучно подає інформацію про причини та сенс угоди, зазначаючи про суверенітет Української держави.

Окремий розділ у своїй праці Полонська-Василенко присвячує Українській революції 1917 року, підкреслюючи заслуги Центральної Ради, яка, попри захоплення соціалістичними ідеями, сприяла відродженню національної державної свідомості. Вона простежує еволюцію від прагнення автономії до боротьби за незалежність [34, с. 40].

Добу Гетьманату авторка подає як суперечливий період: хоча боротьба з внутрішніми й зовнішніми опонентами, обмеженість власної армії й залежність від окупаційної влади значно ускладнювали діяльність гетьманської влади, у цей період розвивалася дипломатія, зміцнювалася фінансова система, розбудовувалися судова сфера, освіта, наука і культура. Полонська-Василенко оцінює цей час як надзвичайно важкий для української державності [34, с. 488].

Описуючи діяльність дипломатичної служби, вона звертає увагу на значні витрати на дипломатичну діяльність, зокрема на проживання в дорогих готелях, що нібито слугувало підтриманню престижу держави. Останньою міжнародною угодою Директорії було підписання Варшавського договору 21 квітня 1920 року з Польщею, а після 1921 року міжнародне співтовариство було змушене визнати уряд УРСР, позбавивши Україну можливості проводити незалежну зовнішню політику. Еміграційний уряд УНР, залишаючи надії на повалення більшовицького режиму, намагався створити широку

антибільшовицьку коаліцію для підтримки незалежницьких прагнень України [34, с. 497].

«Історія України» Наталії Полонської-Василенко — це фундаментальна праця, яка є незамінним джерелом для вивчення історії нашої країни. Завдяки глибокому аналізу та систематичному підходу до вивчення історичних подій, книга дозволяє читачам отримати повне уявлення про розвиток українського суспільства, культури та політики. Проте деякі аспекти, зокрема ідеологічні обмеження радянського часу, залишають свою відбиток на оцінках певних історичних явищ. Водночас це важливе джерело для дослідників, студентів і всіх, хто прагне зрозуміти глибокі процеси, які визначали шлях України до незалежності.

«Історія України» та «Видатні жінки України», стали вагомими джерелами для дослідження національної історії та ролі українських жінок у її розвитку. Авторка, акцентуючи увагу на державницькому підході, докладно розкрила різні періоди української історії. У своїх роботах Полонська-Василенко прагнула не лише описати події, а й пояснити глибинні зв'язки та тенденції, що визначали історичний розвиток України. Незважаючи на ідеологічні обмеження радянського періоду, науковиця зберегла критичний підхід і відданість науковим принципам, що дозволило їй створити об'єктивні праці, які й нині є цінними для вітчизняної історичної науки.

3.4 Історіографічні дослідження

Головним історіографічним дослідженням Полонської-Василенко стала праця «Українська історіографія» 1971 року [44], що стало глибоким і всебічним аналізом розвитку української історичної науки від найдавніших часів до середини XX століття. Ця праця містить огляд становлення та еволюції історичної думки в Україні, зокрема її ключових періодів, видатних

істориків та їхніх робіт. Полонська-Василенко розглядає історіографію як одну з головних основ національної ідентичності, відображаючи те, як українська історична наука розвивалася в умовах чужоземного впливу й боротьби за незалежність. Полонська-Василенко детально описує роль різних українських історичних шкіл, таких як київська та львівська, а також вплив окремих наукових інституцій, зокрема Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) та Української Вільної Академії Наук (УВАН).

Скорочений курс “Української історіографії” професорки Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко створений для використання у вищих навчальних закладах і рекомендується як навчальний посібник для студентів, які прагнуть поглибити знання з історії України, окремих її періодів або присвятити себе вивченню східнослов’янської історії. Авторка розробила цей курс у формі конспекту, який використовувала у своїх лекціях і семінарах з історіографії протягом 1965–1971 років для докторантів і магістрів Філософського факультету Українського вільного університету (УВУ), де вона в той час обіймала посаду декана [44, с. 7].

Ця праця та курс з історіографії на Філософському Факультеті УВУ 1965–1971 роках стала остаточною композицією історичних праць, студій, статей, рецензій. Курс є своєрідним підсумком наукової діяльності професорки, що об’єднує її багаторічну працю над українською історією. Він також слугує синтезом її попередніх досліджень, статей, рецензій і студій, бібліографічний показник яких був опублікований у німецькому виданні її історичної монографії “Дві концепції історії України та Росії”, що вийшла у 1970 році. У цьому показнику представлено друковані праці авторки, зокрема: з археології, з історії княжої доби, з історії Запоріжжя і Південної України, з історії Гетьманщини, з історії Церкви, про Академію Наук та її діячів, біографій наукових і громадських діячів, спогадів, статей про окремі історичні події, рецензій на історичні праці. Цей список праць є цінним джерелом для

студентів, які досліджують окремі аспекти історії, її персоналії чи конкретну історичну проблематику [44, с. 7].

Як представниця українського державницького напрямку, Наталія Полонська-Василенко вирізнялася здатністю до історичної синтези в рамках державницької історіографії. Її найвизначнішим науковим досягненням стала двотомна «Історія України», перший том якої вийшов у Мюнхені в 1972 році [28,29]. Це завершення понад півстолітньої наукової діяльності Полонської-Василенко як талановитого історика, педагога та дослідника, що стало важливим внеском у розвиток української науки та культури в еміграції. На відміну від представників київської народницької школи істориків, історикиня приділяла увагу глибокому аналізу історичних процесів, що дозволяло їй точніше визначати сутність та значення окремих подій та історичних постатей як в українській, так і російській історії. Крім аналізу подій, вона активно використовувала метод дослідницької критики, зіставляючи розбіжні тлумачення та суперечливі аспекти, які висвітлювали представники різних історіографічних шкіл. Кожен розділ містив ретельний бібліографічний апарат, що охоплював новітні дослідження, включаючи праці її учнів.

Полонська-Василенко поділяла погляди М. С. Грушевського щодо розмежування історії України та Росії, що стало основою концептуальних позицій багатьох українських істориків XX століття. У своїй історіографічній праці вона детально досліджувала етапи української історії від перших літописних згадок, таких як «Повість минулих літ», до Гетьманщини та ідеологічного розвитку в XIX столітті, надаючи особливої уваги козацьким літописам і «Історії Русів».

У розділах, присвячених історіографії XIX–XX ст, Полонська-Василенко аналізувала розвиток державницької думки в роботах В. Антоновича та інших представників київської школи, розгромленої радянською владою у 1930-х роках. Крім того, вона розглядала діяльність українських істориків у еміграції

в Європі та Північній Америці, підкреслюючи тяглість розвитку української історичної думки [44, с. 67-74].

Авторка виступала проти норманської теорії в українській і російській історіографії, обґрунтовуючи її необґрунтованість та ідеологічне походження. Вона критично розглядала ідеологічну концепцію «Третього Риму», відзначаючи її політичну спрямованість. У контексті історії церкви Полонська-Василенко переносила час хрещення Русі до доби Аскольда, але визнавала внесок Володимира Великого та інших київських володарів.

Полонська-Василенко спочатку планувала, що перша частина її праці охоплюватиме українську історіографію IX-XVIII ст. і закінчуватиметься оглядом «Історії Русів». Однак, враховуючи можливість використання цієї праці як повного курсу з історії, авторка вирішила додати другу частину, присвячену історіографії XX століття в еміграції та в Україні після Другої світової війни, що доповнило загальний огляд розвитку української історичної науки.

Книга «Українська історіографія» стала цінним внеском у дослідження історичної науки України, оскільки дає повну картину становлення української історіографії в контексті національного та політичного розвитку.

У своїй праці «Українська академія наук (Нарис історії)» [42] Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко використовує різноманітні джерела для відтворення історії ВУАН, серед яких поєднуються як друковані матеріали, так і особисті спогади. Важливу роль відіграють документи, опубліковані як в Україні, так і за кордоном, зокрема «Звіdomлення» УАН–ВУА, «Наукові записки» відділів Академії, а також інші наукові праці і публікації в періодиці, що стосуються діяльності ВУАН. Авторка визнає наявність певних прогалин у джерельній базі, але це не заважає їй здійснити об'єктивний аналіз подій, оскільки вона враховує ці обмеження і підходить до реконструкції історії Академії з розумінням контексту.

Тема цієї роботи відрізняється від традиційного підходу до історії наукових установ, оскільки виходить за межі суто наукового аналізу діяльності Академії Наук, її здобутків тощо, і набуває виразного політичного характеру. Це пов'язано з тим, що наукова діяльність Академії була тісно переплетена з політикою уряду та партії. Українська Академія Наук виступала носієм культурних і національних прагнень українського народу, тоді як радянська влада, дотримуючись інтернаціоналістської ідеології, ставилася вороже до української культури. У той час як Академія прагнула залишатися науковою установою, уряд і партія намагалися перетворити її на інструмент пропаганди марксизму-ленінізму [42, с. 8]. У зв'язку з таким підходом, тема роботи поділена на дві частини: перша охоплює боротьбу за незалежність наукової думки Академії в 1918–1930 роках, а друга – період її занепаду та остаточну перемогу партійної політики в 1930–1941 роках. У цій праці висвітлюється перший період – 1918–1930 роки.

«Українська академія наук (Нарис історії)» була створена у двох частинах. Хоча обидві частини цієї праці вийшли друком у різний час (перша частина – 1955 року, друга – 1958-го), вони становлять єдине ціле, побудоване так, щоб доповнювати одна одну без повторень. Для тих читачів, які не мали змоги ознайомитися з першою частиною (що розійшлася ще в 1955 році), у другій частині подано короткий підсумок основних висновків обох частин у їхньому взаємозв'язку [43, с. 7]. Метою цієї праці є представлення долі української науки та її діячів у період, коли вони мали можливість присвятити свої сили служінню народові в умовах суверенності держави. Водночас документується, як під тиском комуністичного режиму це відродження вільної науки було придушене, а сама Академія Наук перетворена на інструмент русифікації України та її колоніальної експлуатації.

Друга частина праці є логічним продовженням першого тому, що вийшов у 1955 році, але стосується іншого історичного періоду. У 1931–1941 роках посилювався московсько-радянський імперіалізм в Україні, а Всеукраїнська

Академія Наук, як головна фортеця української культури та один із найвидатніших здобутків доби визвольних змагань, стала одним із головних об'єктів репресій у боротьбі окупаційної влади проти “українського націоналізму” [43, с. 8]. Обезкровлена репресіями під час процесу СБУ, Академія отримала поповнення новими кадрами українських учених, які, однак, знову стали жертвами репресій. Одним із показових символів цієї боротьби були зміни назви установи: з «Всеукраїнської Академії Наук» її перетворили на «Академію Наук УРСР». Всеукраїнська Академія Наук має визначне значення не лише в історії України, а й у контексті історії всієї Східної Європи. Для ґрунтовного вивчення її діяльності потрібні зусилля великої кількості фахівців, які могли б оцінити її внесок у різні галузі науки. Ця праця є першою спробою висвітлити роль Академії загалом і зберегти для майбутніх дослідників хоча б частину імен учених, які працювали в її стінах і створювали духовні цінності української культури за будь-яких обставин. За попередніми підрахунками, кількість цих співробітників становила близько 1200 осіб, що складає чверть усіх, хто протягом 23 років працював у різних установах Академії та зробив свій внесок у розвиток української науки й культури.

Матеріали, викладені в цій книзі, разом із додатками, спрямовані на висвітлення ключових аспектів історії Академії Наук УРСР та умов, у яких вона функціонувала. Авторка виділяє три основних висновка: уряд і партія, часто невіддільні в своїх діях, вели постійну боротьбу проти проявів українського національного відродження, патріотизму та культури. Академія перетворювалася на слухняний інструмент уряду і партії, який виконував їхні директиви, спрямовуючи наукову діяльність на вирішення прикладних завдань, що відповідали потребам промисловості. Усі співробітники Академії, від провідних академіків до аспірантів, були змушені працювати в межах визначених доктрин. Ці доктрини, засновані на марксистсько-ленінському вченні, вважалися беззаперечними. Їх критика чи ігнорування каралися як

злочин. У таких умовах про свободу наукової думки й незалежність науки не могло бути й мови [43, с. 124].

Одним із важливих моментів, до яких Полонська-Василенко звертається, є опис виборів академіків ВУАН у 1929 році. Вона ретельно аналізує процеси, пов'язані з обранням нових членів Академії, зокрема передвиборчу боротьбу та методи формування списків кандидатів. Авторка вдало передає драматизм цих подій, додаючи особисті оцінки та коментарі, що допомагають краще зрозуміти атмосферу і контекст того часу. Попри обмежену джерельну базу, Полонська-Василенко вдало здійснює реконструкцію наукової діяльності Академії, завдяки своєму професіоналізму та вмінню працювати з різними видами джерел. Її праця є важливим внеском у дослідження історії ВУАН, оскільки вона не тільки реконструює факти, а й розкриває складні процеси, що відбувалися в українській науковій спільноті в умовах тоталітарного режиму.

Попри всі труднощі, Академія Наук УРСР змогла досягти значних успіхів. Свідченням цьому є видані монографії, проведені експедиції, а також імена видатних учених, таких як Д. Заболотний, О. Богомолець, А.Сапегін, О. Оглоблин та багато інших. Значна частина цих учених, працюючи в Академії навіть за радянських умов, свідомо продовжувала служити українській науці й культурі. Особливо складним був період, коли президентом Академії став Д. Заболотний, а згодом, у 1930 році, О. Богомолець. Вони опинилися на чолі установи в часи, коли існувала загроза її ліквідації. Богомолець, незважаючи на важкі обставини, зумів зберегти Академію Наук, яка стала плацдармом для майбутнього відродження української науки [43, с. 125-126].

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було проаналізовано життєвий шлях Наталії Полонської-Василенко, який охоплює декілька ключових аспектів її особистості та наукового внеску. Її життя та творчість стали об'єктом уваги дослідників як української діаспори, так і сучасних українських істориків, що відзначають її значення для розвитку української історіографії та науки загалом. У діаспорному середовищі першими створили праці присвячені Наталії Полонській-Василенко були Олександр Оглоблин, Василь Омельчинко, а пізніше до них приєдналась і Іраїда Герус-Тарнавецька, після чого настало довге затишшя. Відновлення інтересу до Полонської-Василенко в сучасний період пов'язано з розвитком історичної науки, зокрема видання "Ukraina Magna" (2016), присвячене 130-річчю з дня її народження, включило шість статей, що аналізують її внесок у дослідження Української Академії Наук. Стаття Сергія Пивовара «Наталія Полонська-Василенко», що є частиною збірника «Українки в історії» (2004) (14) докладно розглядає життєвий шлях і науковий спадок Наталії Полонської-Василенко, аналізуючи її вклад у розвиток української історіографії та національної науки. Надія Швайба (2009) у статті "Від дослідника Новоросії до історика Південної України" поєднала гендерний аналіз із висвітленням ролі жінок в українській науці через постать Полонської-Василенко. Усі роботи загалом призвели до збільшення інформації про біографію історикині в публічному просторі, зацікавленості сучасних дослідників ознайомитись з постаттю Наталії Полонської-Василенко та узагальненню наукового внеску професорки.

Писемні та візуальні джерела стали ключовими для відтворення особистої біографії та висвітлення діяльності української інтелігенції першої половини ХХ століття. До писемних джерел відносяться автобіографічні матеріали – «Спогади» Наталії Полонської-Василенко, листування з провідними науковими діячами, наукові праці Полонської-Василенко, наприклад «Українська академія наук (Нарис історії)», публікації в журналі

«Український історик». Використані джерела допомогли розкрити складність епохи, деталі особистого та наукового життя постаті, особливості еміграційного періоду та внутрішній світ Наталії Полонської-Василенко. До візуальних джерел було віднесено особисті фотографії та групові світлини, які надали важливий контекст до письмових матеріалів, доповнюючи їх візуальною репрезентацією.

Полонська-Василенко досліджувала історію православної церкви. У своїх роботах постійно наголошувала, що церковна автокефалія є не лише релігійним, але й політичним і культурним питанням. Вона доводила, що незалежність Української Православної Церкви символізувала прагнення українського народу до свободи. Ідея автокефалії, за її словами, слугувала важливим інструментом у збереженні української національної ідентичності, особливо у періоди колоніального тиску. Історикиня зазначала, що церква завжди була важливим осередком національної культури та духовності. УАПЦ, незважаючи на всі труднощі, виконувала роль об'єднавчого символу, сприяючи боротьбі за збереження української самобутності. Аналіз ідеологічних засад УАПЦ, поданий авторкою, свідчить, що переслідування церкви з боку радянської влади було пов'язане не з її нелояльністю, а з планом духовного геноциду українського народу, який цілеспрямовано здійснювала комуністична партія та уряд СРСР.

Комплексний підхід до аналізу діяльності дослідниці, заснований на застосуванні загальнонаукових і спеціальних історичних методів, дав змогу детально вивчити життєвий і професійний шлях Наталії Полонської-Василенко. За допомогою історико-хронологічного методу було відтворено хронологію її життя та наукової діяльності, що дало змогу визначити ключові етапи її творчого шляху. Історико-біографічний метод дозволив оцінити її особисті мотиви, взаємини з науковою спільнотою та вплив суспільних умов на формування її світогляду. Історико-порівняльний і історико-типологічний методи сприяли визначенню унікальності підходів Полонської-Василенко до

історичних досліджень у контексті еміграційної науки. Її наукові праці стали важливим внеском у збереження й популяризацію української історії, культури та наукових традицій за межами України.

Проаналізувавши життєвий і творчий шлях можливо дійти до висновку, що він є яскравим прикладом патріотизму, відданості науці та культурі, що робить її спадщину актуальною для сучасної української історичної науки. Життєвий шлях Наталії Полонської-Василенко демонструє силу волі, відданість науці та прагнення до особистого і професійного розвитку, що дозволило їй стати однією з провідних дослідниць історії України. Історикиня виросла в середовищі, де освіта і культурні цінності відігравали ключову роль, вона змогла не лише подолати численні труднощі, спричинені політичними, соціальними та особистими викликами, а й значно розширити горизонти української історіографії.

Дослідження постаті Наталії Полонської-Василенко дозволяє розкрити значний внесок цієї видатної історикині в розвиток української науки, культури та історіографії. Її наукова діяльність охоплює широке коло тем, зокрема історію Запорізької Січі, Києва, ВУАН, а також української еміграції. Завдяки її працям вдалося зберегти важливі історичні джерела, знищені в умовах революцій і воєн, що підкреслює її унікальну роль як хранительки національної пам'яті. Спадщина Полонської-Василенко, зокрема її монографії, статті, неопубліковані матеріали та листування, є важливим джерелом для розуміння не лише історичних процесів, а й функціонування наукових інституцій в умовах радянського тоталітарного режиму. Її автобіографічні свідчення та листи дозволяють відтворити інтелектуальне і суспільне життя першої половини XX століття, а також розкривають особисті переживання та погляди дослідниці. Складність і багатогранність її діяльності відображаються в її успішному поєднанні наукових інтересів із прагненням популяризувати історію України та зберегти її культурну спадщину. Полонська-Василенко надавала особливого значення ролі Української Православної Церкви у

формуванні національної ідентичності, що додає її працям культурної та політичної значущості. Її внесок у дослідження історії ВУАН, зокрема опис академічних виборів 1929 року, став важливим елементом реконструкції наукового життя того часу. Крім того, праці Полонської-Василенко відображають її прагнення до об'єктивності та вірності науковим принципам, попри ідеологічний тиск радянського режиму. Таким чином, Наталія Полонська-Василенко є прикладом сили духу, наукової чесності та відданості своїй справі. Її праці стали основою для багатьох сучасних досліджень та продовжують надихати істориків. Її постать займає гідне місце серед найвидатніших представників української історичної науки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. Українки в історії / ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, 2004. 326 с.
2. Атаманенко А. Є. Співпраця Українських вчених у Німеччині (1965–1991). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013, вип. XXXV. С.188 – 192.
3. Валявко І. Українська Вільна Академія Наук в світлі постатей своїх діячів: Михайло Ветухів – перший президент УВАН у США. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 358-369.
4. Василюк О. Д. Взаємини А. Ю. Кримського та Н. Д. Полонської-Василенко (за епістолярними джерелами). *Сходознавство*, 2013. Вип. 62-63. С.3-12
5. Верба І. Н. Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху. *Український історичний журнал*. 1993. № 7-8. С. 70-81.
6. Верба І. Н. Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко. *Емінак*. 2015. С. 67–87.
7. Винар. Л. Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріали. *Український історик*. 1995. №1–4 (124–127). С.315–319.
8. Любомир Винар: Матеріали до біографії Наталії Полонської-Василенко. *Український історик*. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен. № 2-4 С.54-73
9. Винар Л. Професор н. Полонська-Василенко і Українське Історичне Товариство. *Український історик*. Нью-Йорк – Мюнхен, 1969. Вип.1-3. С. 102 – 105.
10. Герус-Тарнавецька І. С. Наталія Полонська: біогр. Нарис. Вінніпег: УВАН: Ін-т дослідів Волині, 1974. 40 с.
11. Кобченко К. Наталія Полонська-Василенко: Становлення вченої на початках наукової освіти жіноцтва. *Ucraina Magna*. Vol. II. С. 461–474.

12. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. 2-е изд., доп. М: Наука, 2003. 486 с.
13. Сидорчук Т. Листи Наталії Полонської-Василенко до Омеляна Пріцака як джерело про видання праць Миколи Василенка в «Гарвардській серії українських студій» (1970–1971). *Український археографічний щорічник*. Вип. 19/20. Київ, 2016. С. 60–73.
14. Ляшко С.М Літописці Української академії наук: Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. *Українська біографістика*. Рік, Вип. 17. С. 56–77.
15. Моргун О. До життєпису Наталі Полонської-Василенко-Моргун. *Український історик*. Вип.2–4. Нью-Йорк-Мюнхен, 1983. С.50–53.
16. Моргунова І. Наталія Полонська-Василенко: період становлення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ. 2009. С. 28-29.
17. Морозова Я. Наталя Полонська-Василенко: Період становлення./ *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. Вип. 9. С. 27–29.
18. Мицик Ю.А, Тарасенко І.Ю. З листування Полонської-Василенко з митрополитом Іларіоном (Огієнском). *Наукові Записки. Т. 169. Історичні науки*. 2015. С. 94-100.
19. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦЦ. Рим, 1964. *Записки ЧСВВ*. Рік. Вип. 2. 128 с.
20. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця (Спогади, 1914-1916). *Український історик*. Нью-Йорк-Мюнхен, 1983. Вип.2–4. С.37–49.
21. Полонська-Василенко Н. До історії України ХХ століття *Український історик*. Нью-Йорк-Мюнхен, 1965. Вип.1–2. С.14–21.
22. Полонська-Василенко Н. Ольга, велика княгиня України-Русі. *Ucrainica Mediaevalia*. № 1, 2018. С. 143-159.

23. Полонська-Василенко Н. Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасниці. *Український історик*. Нью-Йорк-Мюнхен, 1970. Вип. 1-2 (25-27). С. 33-37

24. Полонська-Василенко Н. Особливості Української Православної Церкви. Національна академія наук України. *Славістична збірка*. Вип. III. Київ, 2017. С. 334-364.

25. Полонська-Василенко Н. Наукова спадщина академіка А.Ю. Кримського (У справі рукопису «Історії Хазар»). *Український історик*. Нью-Йорк-Мюнхен, 1973. Вип.3–4. С.142–145.

26. Оглоблин О. Н. Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог. *Видатні історики України*. Вип.1, Київ, 2003. С. 8 – 26.

27. Оглоблин О. Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (3 нагоди 80-ліття). *Наукові Записки УВУ*. 1963. Ч. 7. С. 95–100.

28. Омельченко В. Наталія Полонська-Василенко (3 нагоди 85-ої річниці з дня народження і 60-ої річниці науково-академічної діяльності). *Український історик*. 1969. С. 86–94.

29. Онищенко О. С. Листування з українськими вченими.. Київ: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України, 2011. 824 с.

30. Полонська-Василенко Н. Д. Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві, знищені більшовиками. *Українські Бібліологічні Вісті*. Авгсбург: Видання ВУАН, 1952. Вип. 1. С. 51–53.

31. Полонська-Василенко Н. Д. Видатні жінки України.Вінніпег; Мюнхен: Trident Press Ltd, 1969. 160 с.

32. Полонська-Василенко Н. Д. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків. *Записки НТШ: зб. на пошану укр. учених, знищених більшовицькою Москвою*. Париж ; Чикаго, 1962. Т. 173. С. 7–111.

33. Полонська-Василенко Н. Історія України т. 1 (до половини XVII сторіччя). Мюнхен: Український Вільний Університет, 1972. 591 с.

34. Полонська-Василенко Н. Історія України т. 2 (від половини XVII сторіччя до 1923 року).. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1976. 599 с.
35. Полонська-Василенко Н. Д. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. У 2-х т. Мюнхен: Видання «Дніпрової хвилі», 1965–1967. Т. 1. 397 с.
36. Полонська-Василенко Н. Д. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. У 2-х т. Мюнхен: Видання «Дніпрової хвилі», 1965–1967. Т. 2. 241 с.
37. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). Т. 2. Заселення Новоросійської губернії. Мюнхен: Український Вільний Університет. 1960. 187 с.
38. Полонська-Василенко Н. Д. Нове фальшування історії (з приводу 40-ліття ВУАН). *Вісник ООЧСУ*. Нью-Йорк, 1959. Ч. 3. С. 20–24.
39. Полонська-Василенко Н. Д. Спогади: Революція 1917 року. *Український історик*. Нью-Йорк-Мюнхен, 1988. Вип.1–4. С.119–129.
40. Полонська-Василенко Н. Д. Сторінки спогадів: Український Вільний Університет. *Український історик*. Нью-Йорк – Мюнхен, 1965. Вип.3–4. С. 38–49.
41. Полонська-Василенко Н. Теорія III Риму протягом XVIII та XIX сторіч. *Праці членів Церковно-Археографічної Комісії. Апостольського Візитатора для Українців у Західній Європі*. Мюнхен, 1952. 48 с.
42. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). Ч. 1: 1918-1930. Мюнхен, 1955. 150 с.
43. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). Ч. 2: 1931-1941. Мюнхен, 1958. 214 с.
44. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія. *Український Вільний Університет*. Мюнхен, 1971. 102 с.

45. Полонська-Василенко Н. Українська православна церква після Переяславської угоди. *Записки НТШ: Релігія в житті українського народу*. Мюнхен, Рим, Париж, 1966. Т. 181. С. 149–156.

46. Стариков Г. Нариси Наталі Полонської-Василенко про Миколу Василенка у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2016. Вип. 19/20. С. 1–34.

47. Ульяновський В. Наталія Полонська-Василенко: Штрихи до портрета. *Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х тт.* Т.1. Київ: Либідь, 1992. С. 604-612.

48. Швайба Н. Наталія Полонська-Василенко: від дослідника Новоросії до історика Південної України. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 18. Київ, 2009. С. 284–299.

49. Швайба Н. Історіографічний доробок Н.Д. Полонської-Василенко з історії Південної України XVIII століття. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 11. Київ, 2005. С. 365–373.

50. Ясь О. Персональна бібліографія істориків діаспори (1945-1991рр.). *Бібліотечний вісник*. 1996. № 2. С. 10 – 16.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. Світлини

Фото 1. Н. Д. Полонська-Василенко учениця Фундуклеївської Міріїнської жіночої гімназії

Наталя Полонська
(початок XX ст.)

Фото 2. Н.Д. Полонська-Василенко на початку XX ст.

Фото 3. Н. Д. Полонська-Василенко

Проф. Н. Полонська - Василенко

Фото 4. Н.Д. Полонська-Василенко професор

У центрі знімки професори О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Д. Дорошенко і Д. Крупицький. Миттенвальд 1947, Німеччина.

Фото 5. Н.Д. Полонська-Василенко в еміграції

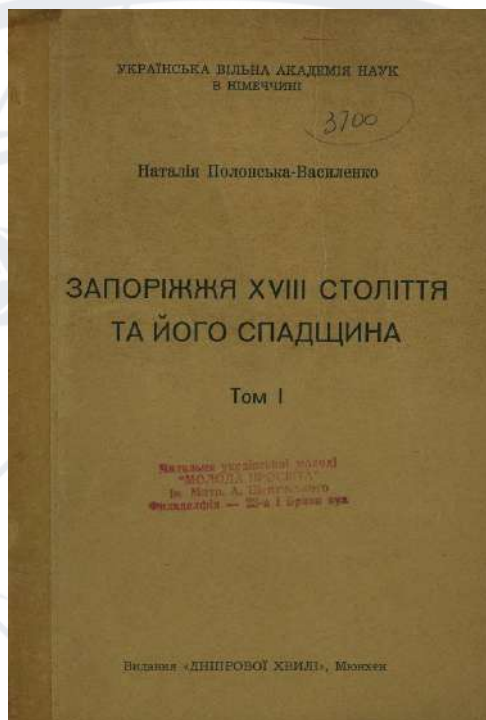
ДОДАТОК Б**Праці Н.Д. Полонської-Василенко**

Рис. 1. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Том 1

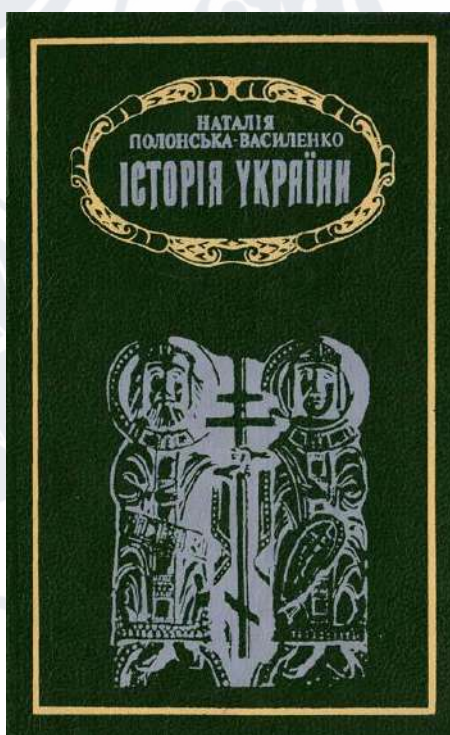

Рис. 2. Історія України